

ISSN 1392 - 0391

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJS STUDIJS

7

Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia

Vilnius "Katalikų pasaulio" leidykla 1994

UDK 947. 45 (082)

Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Vladas Sirutavičius

Recenzavo

dr. *Gediminas Rudis*

Leidinį parengti talkino:

Vytautas Jogėla

Raimundas Lopata

© "Katalikų pasaulio" leidykla

© Lietuvos atgimimo istorijos studijos

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Aldona Prašmantaitė</i> VILNIAUS BIBLIJOS DRAUGIJA (1816–1826)	8
<i>Ieva Šenavičienė</i> GAMTOS MOKSLAI IR DVASININKIJOS UGDYMAS LIETUVOJE XIX a.	24
<i>Vytautas Jogėla</i> VILNIAUS ROMOS KATALIKŲ DVASINĖS AKADEMIJOS ĮKŪRIMAS	56
<i>Vidmantas Edvardas</i> RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS ŽEMAITIJOJE XIX a. PABAIGOJE	96
<i>Darius Staliūnas</i> VILNIAUS VYSKUPO E.ROPO VEIKLOS PĖDSAKAIS (1903–1907)	142
<i>Regina Laukaitytė</i> LEGALIOS KATALIKIŠKOS SPAUDOS PRADŽIA LIETUVOJE	220
<i>Aroldas Gaidys</i> LIETUVIŲ KATALIKIŠKŲ DRAUGIJŲ BRUOŽAI (1905–1907)	254
<i>Juozas Skirius</i> BAŽNYTINĖS "LIETUVIŲ DIENOS" SVARBA LIETUVAI (1916–1918)	317
<i>Raimondas Lopata</i> ANTANAS VISKANTAS IR BANDYMAS ATKURTI LDK	331

II. SENA DISKUSIJA	341
J.STAKAUSKAS IR V.BIRŽIŠKA APIE MOTIEJŲ VALANČIŲ IR JO LIETUVIŠKUMĄ	342
III. PUBLIKACIJOS	409
<i>Kazys Misius</i> APIE LIETUVIŲ SPAUDOS DRAUDIMĄ IR KATALIKŲ DVASININKIJOS VAIDMENĮ JŲ ĮGYVENDINANT	411
<i>Regina Laukaitytė</i> NESKELBTAS J.TOTORAIČIO STRAIPSNIS APIE DIDIŲ VILNIAUS SEIMĄ	435
<i>Regina Laukaitytė, Algimantas Katilius</i> BATAKIŲ DEKANATO KUNIGŲ SUSIRINKIMO NUTARIMAI (1906 m. sausis)	444
<i>Algimantas Katilius</i> PASKUTINIOJO ŽEMAIČIŲ VYSKUPO P.KAREVIČIAUS ATSIMINIMŲ FRAGMENTAS	452
STRESZCZENIE	488
SUMMARY	496
ZUSAMMENFASSUNG	504
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	512
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	532
APIE AUTORIUŠ	542

LIETUVIŲ KATALIKŲ DRAUGIJŲ BRUOŽAI 1905–1907 m.

Arvydas Gaidys

Apie lietuvių katalikų draugijų ir kitų organizacijų veiklą permainingais 1905–1907 m. rašyta nemažai, išleista net specialiai konkrečioms draugijoms skirtų veikalų. Kai kurie autoriai aptarė šias draugijas kartu su kitų lietuvių draugijų veikla arba revoliuciniais įvykiais. Iš tarpukario darbų pažymėtina A.Dambrausko–Jakšto monografija apie Šv. Kazimiero draugiją¹. Šios draugijos veikla išnagrinėta gana nuodugniai, tačiau nutylėta jos genezė. Tuo laikotarpiu išleista nemažai publicistinio pobūdžio brošiūrų bei išspausdinta straipsnių apie katalikiškų draugijų veiklą. Iš iškilesnių minėtinas kun. P.Dogelio straipsnis apie Kauno Šv. Zitos draugiją², V.Biržiškos brošiūra apie K.Olšauską, kurioje atsispindi Kauno Šv. Juozapo draugijos veikla revoliucijos metais³. P.Šalčius tyrinėjo dalyvavimą kooperacijos judėjime⁴. Pokarinė ir vėlesnių metų lietuvių tarybinė literatūra katalikiškas draugijas paprastai vaizduodavo negatyviai – kaip carizmo sąjungininkes, reakcinės ideologijos diegėjas. Ypač daug dėmesio šiuo požiūriu skirta Kauno Šv. Juozapo draugijos veiklai revoliucijos metais⁵. Katalikiškų švietimo draugijų veiklą tarp kitų lietuviškų švietimo bei kultūros draugijų minėjo L.Vladimirovas, konstatuodamas, kad jų populiarumą mažino diegiama klerikalinė ideologija⁶. Lietuvių tarnaičių draugijų veiklą nagrinėjamu periodu lietė G.Raudeliūnienė⁷. A.Gaigalaitė savo monografijoje glaustai pateikė bendrą to meto klerikaliųjų organizacijų veiklos panoramą⁸. Apie bet kokių organizacijų klerikalizmą šiame veikale daugiausia sprendžiama iš

kunigų dalyvavimo jose. Autoriai, tyrinėję Lietuvos švietimo raidą, nemažai dėmesio skyrė katalikiškų švietimo draugijų, įstaigų (mokyklų, mokytojų kursų) veiklai⁹. V.Pukienė yra parašiusi disertaciją¹⁰, kurioje, be kitų lietuviškų švietimo draugijų, nuodugniai nagrinėjamos ir "Saulės" bei "Žiburio" draugijos, akcentuojamas jų pozityvus indėlis į tautinę kultūrą. Tačiau sukoncentravus dėmesį į šių draugijų švietėjišką bei kultūrinę veiklą, nuošaly lieka "Žiburio" draugijos universalumas ir įtaka Užnemunės visuomeniniam gyvenimui, nesutarimai tarp "Saulės" draugijos steigėjų ir bažnytinės hierarchijos. R.Laukaitytė parengė straipsnį apie Šv. Kazimiero draugijos kūrimą¹¹. Išeivijoje išleista O.Vileišytės monografija apie Seinų spaustuvę, kurioje aptartas ir katalikiškos knygų leidimo bendrovės darbas¹². Istoriografijoje nuodugniai

¹ Dambrauskas A. Šv. Kazimiero draugija. Jos kūrimasis ir pirmųjų XXV metų veikimas. K., 1932.

² Dogelis P. Kauno Šv. Zitos draugija / / Naujoji vaidilutė. 1933. Nr. 7. P. 304–310.

³ Severinas V. [Biržiška V.] Kunigas Kastantinas Alšauskis. Voronežas, 1918.

⁴ Šalčius P. Kooperacija. V., 1989.

⁵ Griškūnaitė E. Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895–1914 m. V., 1971; Lauraftis V. Katalikų bažnyčia ir revoliucinių socialdemokratų kova prieš ją Lietuvoje 1905–1907 m.: Istorijos mokslų kandidato disertacija. V., 1974; Lauraitis V. Klerikalinių organizacijų kūrimasis ir jų reakcinis vaidmuo politiniame Lietuvos gyvenime 1905–1907 metais / / Lietuvos TRS aukštųjų mokyklų mokslo darbai – LTSR AMMD). Istorija. 1977. T. 17, sąs. 1.

⁶ Vladimirovas L. Lietuvių kultūros-švietimo draugijos 1905–1907 m. revoliucijos ir Stolyfino reakcijos metais / / LTSR AMMD. Bibliotekiniškystės ir bibliografijos klausimai. 1962. T. 2.

⁷ Raudeliūnienė G. Klerikalinės darbininkų ir tarnaičių draugijos Lietuvoje 1905–1940 m. / / Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A ser. 1978. T. 2.

⁸ Gaigalaitė A. Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940 m. V., 1970.

⁹ Karčiauskienė M. Pradinio švietimo raida Lietuvoje XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje. K., 1989; Пулшис В. Частная литовская образовательная школа в начале XX века.: Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. В., 1981.

¹⁰ Pukienė V. Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje: Disertacijos rankraštis.

¹¹ Laukaitytė R. Dėl Šv. Kazimiero draugijos steigimosi: Rankraštis.

¹² Vileišytė O. Kultūrinė Seinų spaustuvės veikla / / Lietuvių katalikų mokslo akademija. Metraštinis. IV. Roma, 1968. P. 50–161.

išnagrinėta katalikiškų spaudos leidimo organizacijų, iš dalies švietimo draugijų veikla, o šelpimo, darbininkų ir tarnaičių draugijomis 1905–1907 m. domėtasi mažiau. Tai, matyt, lėmė ideologinės draugijų veiklos ypatybės arba tyrinėjamų objektų chronologijos platumas. Tyrinėjamą objektą empiriškai galima papildyti, nagrinėjant katalikiškų draugijų tarpusavio sąveiką. Istoriografijoje šios draugijos savaime priimamos kaip lietuviškos ir katalikiškos (kitur – klerikalinės arba krikščionių demokratų), nors visiškai aiškių kriterijų, pagal kuriuos taip galima apibūdinti vieną ar kitą draugiją, nėra.

Kuriantis lietuvių katalikiškų draugijų tinklui, susiformavo ir jų savimonė. Tai atsispindėjo nagrinėjamo laikotarpio spaudoje ir tapo lietuvių istoriografijos tradicija. Šių draugijų lietuviškumas ir katalikiškumas dažnai būna atskaitos taškas jų vietos Lietuvos visuomeniniame gyvenime nustatymui. Dėl to šiame straipsnyje ir bus mėginama nagrinėti šių draugijų, kaip lietuviškų ir katalikiškų, bruožus.

Pirmiausia reikia išsiaiškinti termino *draugija* sąvoką. Istoriografijoje ne visuomet aiškiai skiriama *organizacija* nuo draugijos. Pats *draugijos* terminas įvairiais laikais ir įvairiose kalbose turėjo skirtingą prasmę. Šio amžiaus pradžioje lietuvių kalboje *draugija* reiškė ne vien tai, ką reiškia dabar, bet buvo ir visuomenės sąvokos sinonimas. Organizacija, be abejo, turi gerokai universalesnę prasmę. Ši sąvoka apima ir visuomenę, ir draugiją, ir įstaigas ir kt. Draugijos sąvoką apibrėžė 1906 m. kovo 4 d. Laikinieji draugijų ir sąjungų nuostatai (toliau – Laikinieji nuostatai). Pagal šiuos nuostatus draugija – tai sambūris asmenų, kurie nesiekia pelno ir savo bendra veikla įgyvendina tam tikrus tikslus¹³. Panašiai draugiją apibrėžia ir V. Biržiška: „Draugija – laisvas didesnio ar mažesnio žmonių skaičiaus susibūrimas, kad ilgesnį laiką bendrai veikdami, bendromis pajėgomis galėtų siekti vieno tikslo, jei tai nėra materialinio pelno įgijimas. Jei organizacija siekia pelno savo nariams, tai jau bus bendrovė“¹⁴. Šiame straipsnyje ir bus vadinamasi šiuo draugijos apibrėžimu. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad draugija, skirtingai nuo įstaigų, yra laisvas žmonių susivienijimas. Dėl pelno kriterijaus kyla metodologinių keblumų. Siaurąja prasme, pagal įstatus, viena ar kita organizacija gali būti

traktuojama kaip pelno siekianti bendrovė. Tačiau reikia turėti omenyje, kad katalikiškoje organizacijoje pelnas galėjo būti tik priemone siekti platesnių tikslų įgyvendinimo. Dėl to į tyrimo objektą įeina ir vartotojų bei knygų leidimo bendrovės.

Vienų ar kitų draugijų tautiškumas ir katalikiškumas istoriografijoje dažnai apibūdinamas pagal jų vadovų ir narių tautinę priklausomybę ir dvasininkų dalyvavimą jose. Nustatyti griežtesnius kriterijus reikalauja to laikotarpio specifika. 1905–1907 metai – tai daugelio lietuviškų draugijų kūrimosi pradžios tarpsnis. Galima teigti, kad idėjinė lietuvių visuomenės diferenciacija prasidėjo nuo „Aušros“ laikų, o kaip spaudos draudimo panaikinimo ir 1905–1907 metų revoliucijos išdava prasidėjo naujasis visuomenės diferenciacijos ciklas. Į visuomeninę veiklą įsitraukė daug naujų žmonių, kuriems dar reikėjo idėjiškai apsispręsti. Lietuviams krikščionims demokratams 1905–1907 m. nepavyko sudaryti savos partijos organizacinių struktūrų, taigi ją įkurti. Nebuvo politinės jėgos, kuri tuo metu būtų atstovavusi katalikiškoms draugijoms. Noras prisidėti prie tautinio sąjūdžio skatino dvasininkus dalyvauti ir anaip tol ne katalikiško pobūdžio organizacijose. Ir visai krikščionių demokratų srovei, ir katalikiškoms draugijoms dar reikėjo nueiti konsolidavimosi kelią. Laikui bėgant, atsirado poreikis išryškinti draugijų katalikiškumo kriterijus. Taip buvo ne vien Lietuvoje, bet ir kitose Vakarų bei Vidurio Europos šalyse, pvz., Italijoje, Lenkijoje. Antai reformuojant katalikišką darbininkų draugiją Čenstakave, kun. V.Jakovskis (Jakowski) pareiškė: „Negalima kartu kažkuo būti ir nebūti. Arba esame savo programa katalikiški, arba tokie nesame“¹⁵.

Kokios draugijos yra katalikiškos, tarpukario metais bandė nustatyti P.Malakauskis¹⁶. Jis draugijas skirstė į tikiybines (paprastai

¹³ Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). Собр. 3. Т. 26. СПб., 1906. С. 201.

¹⁴ Vc. B-ka [Biržiška V.]. Draugija // Lietuviškoji enciklopedija. K., 1937. T. 6. P. 1421–1422.

¹⁵ Ks. Jakowski W. Z katolickiego stowarzyszenia robotników w Częstochowie // Przegląd katolicki. 1907. N 16. S. 250–251.

¹⁶ Malakauskis P. Katalikiškos draugijos. K., 1930.

vadinamas religinėmis) ir pasaulietines. Pasak jo, tikybinėmis vadinamos tos, kurių tikslas dvasiškas ir antgamtiškas, o pasaulietinėmis, kurių tikslas tėra pasaulietinis. Šio straipsnio tyrinėjimo objektas yra pasaulietinės katalikiškos draugijos. Pasak P. Malakauskio, draugijų katalikiškumo kriterijai yra šie: 1) Darbas dirbamas pagal katalikų tikybos dėsnius tiek objekto, tiek būdo, arba metodo, atžvilgiu. (Čia galima pridurti, kad katalikiškų draugijų su grynai pasaulietiniais tikslais vis dėlto nėra. Katalikiškos švietimo draugijos steigia ne šiaip sau mokyklas, – tose mokyklose vaikai auklėjami katalikiška dvasia. Pavargėliams suteikiama ne vien materialinė, bet ir dvasinė parama. Takoskyra tarp pasaulietinių ir tikybinių katalikiškų draugijų ne visuomet aiški.)

2) Nariai katalikai (išimtis – vienas kitas nepavojingas nekatalikas).

3) Vadai – geri ir praktikuojantys katalikai.

4) Tiesioginė ar netiesioginė priklausomybė nuo Bažnyčios¹⁷. Maždaug tuos pačius draugijų katalikiškumo kriterijus pripažino ir A. Šablinskas¹⁸.

Autoriai rėmėsi popiežių Leono XIII bei Pijaus X mintimis, tačiau šios knygos rašytos XX a. 4-ajame dešimtmetyje. O kokia buvo katalikiškų draugijų samprata šio amžiaus pradžioje? Katalikiškų pasaulietinių draugijų, išsirutuliojusių iš cechų ir brolių, Vakarų Europoje buvo gausu jau XIX a. antrojoje pusėje. Leonas XIII enciklikoje „Rerum Novarum“ daugiausia šnekėjo apie krikščioniškas darbininkų draugijas, bet turėjo omenyje ir savišalpos, labdaros draugijas. Jo manymu, Bažnyčia neturėjo nustatinėti šių draugijų tvarkos, ji priklausė nuo tautos dvasios, pramonės rūšies ir kitų aplinkybių¹⁹. Pratešdami šią popiežiaus mintį, galime teigti, kad negalima iš anksto apibrėžti, kokia yra tautiška katalikiška draugija. Katalikiškos draugijos nuėjo savitą kelią Italijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Lenkijoje ir kitur. Popiežius teigė, kad į draugijų narių religingumo ir dorovingumo kėlimą reikia žiūrėti kaip į svarbiausią dalyką²⁰. Vadinasi, jis siejo katalikiškų draugijų tikslus ir priemones su tikyba.

Enciklikoje „Graves de Communi“ keliama katalikų draugijų veikimo vieningumo ir jų priklausymo nuo vyskupų problema²¹. Popiežiaus Pijaus X laikais jauni krikščionys demokratai ir modernistai

stengėsi vykdyti socialines reformas atskirai nuo Bažnyčios. Popiežiaus Pijaus X vedama politika siekė padidinti katalikiškų organizacijų priklausomybę nuo bažnytinės hierarchijos. Pijus X savo enciklikoje „*Il fermo proposito*“ apibrėžė katalikiškos akcijos apmatų. Į sąvoką *katalikiška akcija*, be abejo, įeina ir katalikiškos draugijos. Jis išskėlė šūkį „Viską atnaujinti Kristuje!“ Akcijos vadovai ir žmonės, pasišventę sąjūdžiui, turėjo būti patikimi katalikai. Kartojama Leono XIII mintis apie kiekvienos šalies katalikiško veikimo specifika: „Reikia panaudoti visuomeninius ir ekonominius laimėjimus, kiekvienos valstybės teises, visuomenines ir net politines ypatybes“²².

Katalikai, popiežiaus nuomone, turėjo visur rodyti esą katalikais ir visuomet būti vieningi. Minėdamas draugijas, neįeinančias į katalikišką akciją, popiežius pabrėžė, kad jas reikia remti, jei šių draugijų tikslai krikščioniški, o priemonės geros. Akcija turi priklausyti nuo Bažnyčios ir vyskupų, tačiau ekonominėje ir administracinėje sferose reikia palikti veikimo laisvę²³. Taigi katalikiškų draugijų požymius (pagal jų tikslus, narių ir vadovų sudėtį, santykius su Bažnyčia) popiežiai buvo apibrėžę jau šio amžiaus pradžioje.

1906 m. Pijus X savo dokumente „*Motu proprio*“²⁴ ir aplinkraštyje italų vyskupams²⁵ skelbė, kad katalikiškos draugijos turi priklausyti nuo vyskupų, o kunigams kitokiose draugijose dalyvauti draudžiama. Savo ruožtu vyskupai negalėjo steigti draugijų be Vatikano žinios. Kaip tokios centralizacijos sąlygomis galėjo steigtis

¹⁷ Ten pat. P. 6–10.

¹⁸ Šablinskas A. Kūrybinis katalikų veikimas. K., 1939.

¹⁹ Leono XIII enciklika „*Rerum Novarum*“. Klaipėda, 1921. P. 59.

²⁰ Ten pat.

²¹ Popiežiaus Leono XIII enciklika „*Graves de Communi*“. K., 1928. P. 44.

²² Pius X. Encyklika „*Il fermo proposito*“ z dn. 11.VI.1905 // Ks. Bross. Akcija katolicka według orzeczeń Stolicy Apostolskiej. Poznań, 1929.

²³ Ten pat. P. 30–31.

²⁴ *Motu proprio* Piusa X papieža zabraniajace zakładać stowarzyszenia bez wiedzy stolicy apostolskiej // Przegląd Katolicki. 1906. N 6.

²⁵ List okólny jego świętobliwości Piusa X z bożej łaski Papieža do czcigodnych braci arcybiskupów i biskupów włoskich // Ten pat.

katalikiškos draugijos Lietuvoje? Atsakydamas į šį klausimą, Peterburgo dvasinės akademijos profesorius kun. J. Baltrušis konstatavo, kad Pijaus X potvarkiai dėl ypatingų vietos aplinkybių taikomi Italijos kunigijai, kanoniškos literatūros apie nebažnytines draugijas mažai, o esanti skatina krikščionių būrimąsi kad ir į negrynas bažnytines draugijas. Vyskupas teisiškai negali valdyti nebažnytinių draugijų, kaip valdo grynai bažnytines draugijas ir brolijas, tačiau turi teisę prižiūrėti, kad jos veiktų katalikiška dvasia²⁶. Popiežių enciklikos neturėjo įsakomosios galios, jos atspindėjo tik pačių popiežių ir kai kurių dvasininkų sluoksnių mintis ir buvo dvasininkijos veiklos gairėmis. Iš to, kas pasakyta, galima manyti, kad XX a. pradžioje nebuvo aiškaus juridinio-kanoninio požiūrio į nereliginės katalikiškas draugijas.

Straipsnyje bus atsižvelgta į tokius draugijų katalikiškumo kriterijus, kaip jų tikslai, priemonės, vadovai bei nariai, santykiai su bažnytine hierarchija. Turint omenyje, kad nereliginės katalikiškos draugijos nebuvo aiškiai apibrėžtos kanonų teisės, reikia jų bruožus tyrinėti ne tik pagal programinių dokumentų nuostatą, bet ir pagal jų realią veiklą.

Sudėtinga nustatyti, kurios draugijos buvo lietuviškos. Šv. Juozapo, taip pat daug labdaros ir šelpimo draugijų tuo metu buvo internacionalinės. Lietuvių katalikų veikėjams kilo nemažai kolizijų; katalikiškas socialinio klausimo sprendimas ne visuomet suderinamas su nacionalizmu. Pabrėžtinas draugijų katalikiškumas, mūsų manymu, galėjo atstumti nuo jų dalį tautos, pvz., lietuvių inteligentus pasauliečius. Audringais 1905–1907 m. lietuvių katalikiškos draugijos buvo tapsmo būklėje. Straipsnio autoriui nėra žinomi kokie nors aiškūs tautiškos draugijos apibrėžimai, todėl draugijų lietuviškumo bruožai čia nagrinėjami pagal tuos pačius kriterijus, kaip ir katalikiškumo (išskyrus draugijų santykius su bažnytine hierarchija).

Tačiau šio straipsnio tikslas neleidžia taikyti griežtos schemas. Nereliginės katalikiškos draugijos apėmė daugelį Lietuvos visuomeninio gyvenimo sričių – švietimą, kultūrą, socialinių klausimų sprendimą, kooperaciją. Plačiaja prasme šios draugijos buvo krikščioniškosios demokratijos sąjūdžio, kitaip tariant, Katalikų Bažnyčios kompleksinės veiklos visuomenėje sudėtinė dalis. Dėl

to negalima apsiriboti siauru vienu ar kitu draugijų apibūdinimu pagal kokius nors išankstinius parametrus. Draugijų veikloje dalyvavę dvasininkai kartu buvo ir bažnytinės organizacijos atstovai. Tiesioginę įtaką joms darė vyskupai. Dėl to šios draugijos yra Katalikų Bažnyčios Lietuvoje istorijos dalis. Kita vertus, savo veikla jos buvo Lietuvos visuomeninio gyvenimo dalis. Jų praktinės visuomeninės veiklos aptarimas, jos specifikos išryškėjimas taip pat įgalina atskleisti šių draugijų bruožų įvairovę. Jas reikia tyrinėti ne izoliuotai, o tarpusavio sąveikoje, įtraukiant taip pat draugijas kad ir be aiškių lietuviškumo ir katalikiškumo požymių.

Straipsnyje remiamasi minėta literatūra, to meto periodika, archyvine medžiaga ir atsiminimais. Plačiau nenagrinėti socialinių ir visuomeninių lietuvių katalikų draugijų atsiradimo veiksniai, tų draugijų vieta to meto Lietuvos visuomenėje, santykiai su kitų pakraipų organizacijomis. Tam reikėtų atskirų studijų.

1. KATALIKIŠKA ORGANIZACINĖ VEIKLA IKI 1905 METŲ

Terminas krikščioniškoji demokratija Europoje plačiai pradėtas vartoti nuo 1893 metų, tačiau socialinis ir kultūrinis katalikų sąjūdis, krikščioniškoji demokratija plačiau prasme, kilo XIX a. pirmojoje pusėje, kada E.Keteleris (Ketteler) ėmė organizuoti profesines darbininkų draugijas. Ką galėjo duoti katalikiškų draugijų formavimuisi krikščioniškoji demokratija? Pasak J.Matulaičio–Matulevičiaus, krikščioniškoji demokratija savo siekius, postulatus grindžia krikščioniškosios etikos principais. Reformuojant visuomeninius santykius turi dalyvauti ne vien Bažnyčia, bet ir pati visuomenė, burdamasi į profsąjungas, kultūrinės organizacijas ir kt.²⁷ Vakarų Europoje XX a. pradžioje katalikiškų nereliginių draugijų tinklą sudarė profesinės, moterų, jaunimo, švietimo ir kitos

²⁶ Kokie yra Bažnyčios įstatymai apie draugijas? // Draugija. 1907. Nr. 1. P. 41.

²⁷ Matulewicz J. Demokracja Chrześcijańska // Podręczna encyclopedya kościelna. Warszawa, 1906. T. 7/8. S. 397–398.

draugijos. Būdinga tai, kad kiekvienoje šalyje šios draugijos turėjo savo specifinių bruožų, kuriuos sąlygojo šalies politinė situacija, nacionaliniai ir religiniai santykiai, gamybinių jėgų lygis. Vokietijos katalikų draugijoms būdinga kova su kultūrkampfo politika, atsparumas, priešinant save protestantiškai gyventojų daugumai, stiprios profesinės sąjungos ir draugijos. Prancūzijos katalikai ir jų organizacijos gynėsi nuo socialistų vyriausybės vykdomos sekuliarizacijos politikos. Italijoje kilo nesutarimų tarp pačių katalikų. Vis dėlto carizmo engiamoje Lietuvoje katalikų veikėjams ir jų organizacijoms teko dirbti gerokai sunkesnėmis sąlygomis. To meto krikščionys demokratai, nagrinėdami socialinius klausimus, daugiausia dėmesio skyrė profesinėms sąjungoms ir draugijoms, nors veikė ir daug kitokio pobūdžio katalikiškų organizacijų. Tai neatsitiktinumas – išplėtos pramonės kraštų krikščionims demokratams svarbiausias buvo darbininkų klausimas. Lietuvoje gamybinių jėgų išsivystymo lygis buvo kur kas menkesnis, be to, nemažiau svarbus buvo ir nacionalinis klausimas. Vakarų Europos katalikų organizacijos telkėsi į dideles sąjungas, kurios veikė kaip politinė jėga, jas rėmė įtakingos katalikiškos partijos. Lietuvoje dėl politinių aplinkybių besikuriančios katalikiškos draugijos tokiomis institucijomis negalėjo pasiremti. Vakarų Europos pavyzdys davė teorinių ir praktinių impulsų lietuvių katalikų veikėjams imtis organizacinės veiklos. Tačiau pagrindines katalikiškų draugijų veikimo prielaidas subrandino Lietuvoje prasidėjęs tautinis atgimimas ir kapitalistinių gamybinių santykių plėtra.

Galima teigti, kad plačiau prasme ir M. Valančius buvo krikščionis demokratas. Jo organizuotos blaivybės brolijos nesiekė vien religinių tikslų. Savo užmoju blaivybės akcija nustebino visą Europą. Nors caro valdžios ir priverstinai uždarytos, šios brolijos parodė, kad lietuvių tauta yra subrendusi organizaciniam darbui. XIX a. pabaigoje apie laikraščius "Žemaičių ir Lietuvos apžvalga" bei "Tėvynės sargas" susibūrė lietuvių krikščionių demokratų literatūrinė-politinė grupuotė. Šiuose laikraščiuose buvo nagrinėjami ne tik religiniai, bet ir tautiniai, socialiniai bei kultūriniai klausimai. Kalbama apie tokias kultūrinio ir socialinio gyvenimo sferas (švietimo, darbininkų, šelpimo, blaivybės), kuriomis vėliau ir rūpinosi katalikiškos draugijos. Gindami tikyba ir tautiškumą,

neretai straipsnių autoriai buvo konservatyvūs, pvz., priešišškai žiūrėjo į valdines mokyklas ir bibliotekas, bet kai kuriose kultūrinio gyvenimo srityse ragino dirbti ir pozityvų darbą, taip pat steigti labdaros ir šelpimo draugijas, kurių caro valdžia nedraudė²⁸. 1902 m. kun. A.Milukas katalikiškoje spaudoje pasiūlė įkurti Šv. Povilo draugiją lietuviškai spaudai platinti²⁹.

Nuo XIX a. antrosios pusės Kauno ir Seinų seminarijose veikė nelegalios ir pusiau legalios klierikų draugijos. Dėl carinės spaudos, priešiško prolenkiškos seminarijų profesūros požiūrio joms buvo sunku išplėsti savo veiklą už seminarijų, pritraukti pasauliečių. Tokių draugijų nereikia tapatinti su temos objektu – katalikiškais pasaulietinėmis draugijomis ir ieškoti tarp jų tiesioginio ryšio. Negalima sutikti su A.Dambrausko–Jakšto teiginiu, kad Šv. Kazimiero draugijos ištakos buvo klierikų Šv. Kazimiero draugijoje³⁰. Didžiausia jų reikšmė būsimoms katalikiškoms draugijoms buvo ta, kad jose dalyvavo klierikai – būsimieji krikščionių demokratų veikėjai ir draugijų vadovai. Jaunatviška klierikų veikla subrandino organizacinio darbo įgūdžius. Draugijėlės rūpinosi tautinės dvasios kėlimu, lietuvių religinės literatūros platinimu. Seinų seminarijoje jų veikimo diapazonas buvo platesnis negu Kauno seminarijoje – gvildenami socialiniai klausimai, rūpinamasi blaivybe, verslo reikalais (įkurtas smulkaus kredito bankelis, kooperatyvas), rengtasi konspiraciniam darbui už seminarijos sienų – parapijose.

Po 1863 m. sukilimo caro valdžia religinėse draugijose išvelgė separatizmo pavojų. Jų uždarymu rūpinosi jau N.Muravjovas (Muravjov). 1896 m. visos religinės brolijos, kaip veikiančios be vyriausybės leidimo, uždarytos Vilniaus ir Gardino gubernijose (išskyrus Šv. Martyno vokiečių amatininkų broliją). 1885 m. toks pat likimas ištiko ir Kauno gubernijos brolijas³¹. Greičiausiai

²⁸ Liūdnas atsiminimas dėl katalikų // Žemaičių ir Lietuvos apžvalga. 1895. Nr. 20. P. 153–154; R. M. Aprupinkime musu ubagus // Tėvynės sargas. 1903. Nr. 3. P. 11–12.

²⁹ Milukas A. Naujas užmanymas // Tėvynės sargas. 1902. Nr. 4/5. P. 3–6.

³⁰ Dambrauskas A. Min. veik. P. 5–6.

nelegalios brolijos veikė Lietuvoje ir po to, nes XX a. pradžioje Pavyslio krašte buvo leista veikti 731 brolijai, tačiau daugiau nei 1000 religinių brolijų nebuvo kontroliuojamos vyriausybės³². Daugelis religinių draugijų taip pat atliko socialines bei kultūrinės funkcijas. Tarp jų ir XX a. pradžioje veikusių katalikiškų pasaulietinių draugijų galima įžiūrėti tam tikrą perimamumą.

Dvasininkai ir katalikiškų pažiūrų pasauliečiai ribotai galėjo veikti per pasaulietines draugijas. Iki 1906 m. Rusijoje veikė koncesinė draugijų registracijos sistema, t. y. kiekvienai draugijai reikėjo atskiro vyriausybės leidimo. Ši sistema valstybei turėjo ir teigiamos, ir neigiamos reikšmės. Iš vienos pusės, taip režimas galėjo geriau kontroliuoti draugijų veiklą, kita vertus, tai varžė ekonominę ir socialinę šalies plėtrą. Dėl to draugijų registravimas dažnai buvo formalus dalykas ir mažai kuo skyrėsi nuo normatyvinės sistemos. 1890 m. buvo išleisti nuostatai apie neteisėtas ir slaptas draugijas. Juose, be kita ko, neteisėtomis laikomos draugijos, siekiančios kenksmingų tikslų³³. Tokia miglota formulotė davė laisvę vyriausybei registruoti draugijas savo nuožiūra. Lietuvoje labdaros, šelpimo bei vartotojų draugijos, kurių vadovai ir nariai buvo lietuviai, ėmė veikti nuo XIX a. pabaigos. Daugiausia duomenų yra apie šių draugijų veiklą Kauno gubernijoje. Pagal "Kauno gubernijos atmintinės knygelės" duomenis, čia 1905 m. buvo 40 labdaros draugijų ir įstaigų³⁴. "Nedėdienio skaityme" paminėtos 4 Kauno gubernijoje veikusios pavargėlių šelpimo draugijos – Betygalos parapijoje, Kėdainiuose, Šėtoje ir Pagiriuose. Iš tiesų tokių draugijų lietuvių gyvenamuose rajonuose turėjo būti daugiau. M. Brenšteinas (Brensztejn) mini įsikūrusias iki 1905 m. Betygalos, Kražių, Šėtos, Telšių, Žagarės ir Kuršėnų tokio pobūdžio draugijas³⁵. Jos steigė prieglaudą ir teikė paramą apylinkių pavargėliams. Pasak M. Brenšteino, paprastai šių draugijų desinatoriais (draugijų globojamais asmenimis) galėjo būti krikščionių tikėjimo asmenys, dažniausiai, be abejo, lietuviai. Draugijų nariams jokių tautinių, o dažnai ir religinių apribojimų nebuvo taikoma. Draugijų steigėjais dažnai buvo dvarininkai, prisidėjo prie šelpimo veiklos ir ūkininkai. Kauno gubernijos atmintinėse knygelėse paminėti ir kunigai – draugijų valdybų nariai. Veikiausiai labdaros ir šelpimo darbe tuo metu dalyvavo kur kas daugiau dvasininkų.

Labdara ir šelpimas tradiciškai buvo Bažnyčios kompetencija, be to, kaip anksčiau minėta, šia socialine problema domėjosi ir to meto lietuvių katalikų spauda.

Lietuvių kunigai nuo pat pradžių aktyviai dalyvavo kooperacijos sąjūdyje. 1905 m. Kauno gubernijos dešimties vartotojų draugijų pirmininkai ir valdybų nariai buvo kunigai. Du kunigai vadovavo taupmenų skolinamosioms ir kredito bendrovėms³⁶. Anot V. Pruskaus, pirmąsias vartotojų draugijas ėmė kurti kunigai ir dvarininkai. Dalyvavimas kooperacijos darbe buvo laikomas svarbiu kunigo visuomeninio aktyvumo požymiu³⁷. Dažnai kunigas buvo vienintelis inteligentas apylinkėje, dėl to geriausiai galėjo atlikti šias pareigas. Diskutuotinas yra vartotojų draugijų pobūdis – ar tai pelno siekianti organizacija, ar draugija tikraja to žodžio prasme?

XIX a. pab. – XX a. pradžioje lietuvių kunigai imdavosi ir kitų sričių organizacinio darbo. 1896 m. kunigas J. Tumas mėgino įteisinti blaivybės draugiją Mosėdyje, bet jam nepavyko³⁸. Nuo 1903 m. veikė nelegali moksleivių šelpimo draugija „Motinėlé“, kuriai priklausė ir kunigai.

Iki 1905 m. nebuvo legalių draugijų, kuriose būtų akcentuojamas lietuviškumas ir katalikiškumas. Vargu ar carinė administracija būtų leidusi joms veikti. Ir pati lietuvių visuomenė dar nebuvo pakankamai ryškiai idėjiškai susiskirsčiusi. Nebuvo katalikiškos partijos arba kokios nors kitos panašios institucijos, apie kurias būtų galėjusios burtis lietuvių katalikų draugijos. Tačiau lietuvių

³¹ Па́zyma apie bažnytines brolijas (nedatuota) // Rusijos valstybinis istorijos archyvas (toliau – RVIA). F. 821. Ap. 125. B. 3012. L. 92.

³² Ten pat. L. 83.

³³ О незаконных и тайных обществах // Свод Законов Российской империи. СПб., 1890. Т. 14. Ч. 3. С. 22.

³⁴ Памятная книжка Ковенской губернии на 1906 г. К., 1905. С. 77–81.

³⁵ Brensztejn M. Informator o towarzystwach naukowych, oświatowych, artystyczno-popularnych, wzajemnej pomocy i klubach. W., 1914.

³⁶ Памятная книжка Ковенской губернии на 1906 г. С. 182–187.

³⁷ Pruskus V. XIX–XX a. sandūros katalikų spauda apie kooperaciją // Liaudies ūkis. 1990. Nr. 22. P. 30–32.

³⁸ Bandymai legalizuoti draugijas // Mūsų senovė. 1921. Kn. 2. P. 59–63.

kunigų dalyvavimas lietuvių gyvenamose srityse legaliai veikusių draugijų veikloje rodo, kad jau išaugo nauja kunigų karta, pasirengusi ir organizaciniam darbui.

2. LIETUVIŲ KATALIKIŠKŲ DRAUGIJŲ STEIGIMASIS 1905 M. – 1906 M. PRADŽIOJE

Šiuo laikotarpiu per Lietuvą nuvilnijo revoliucinio ir tautinio pakilimo banga, visuomenėje paspartėjo idėjinė diferenciacija, caro valdžia padarė politinių nuolaidų. Atsirado sąlygos steigti draugijoms, trūko tik pakankamų juridinių prielaidų. Lietuvių katalikiškų draugijų veikla iki Pirmojo pasaulinio karo turėjo ir religinį, ir tautinį, ir socialinį, ir galų gale politinį pobūdį. Dėl pastarojo buvo galima diskutuoti ir teigti, kad šios draugijos užsiiminėja ramiu kultūriniu darbu. Tačiau carinė administracija, tiek leisdamą joms veikti, tiek jas varžydama, visuomet turėjo tam tikrų politinių interesų. Šios draugijos veikė šalia kitaminčių, kitataučių draugijų ir jų santykiai neretai įgaudavo politinį pobūdį ir jis galėjo dar paryškėti, nes lietuvių krikščionys demokratai ketino įtraukti jas į savo kuriamos Lietuvos krikščionių demokratų partijos (LKDP) interesų sferą.

1907 m. „Draugijos“ žurnale išspausdinto Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo programos projekte minimos dvi jau egzistuojančios lietuvių krikščionių demokratų draugijos – Šv. Kazimiero ir „Motinėlės“, numatyta, kokiais būdais šias draugijas remti³⁹. Be to, planuota steigti ūkines, vartotojų, savitarpio susiėlpimo draugijas, sodiečių apsigynimo nuo ugnies organizaciją. Numatoma, kad krikščionys demokratai kiekvienoje parapijoje steigs blaivybės kuopas⁴⁰. Draugijų steigimu turėjo rūpintis LKDP parapiniai, o šias paremti pavietiniai komitetai⁴¹. Viename LKDP programos variantų teigiama, kad kultūrinės draugijos esančios silpnos, užtat blaivininkų, Šv. Kazimiero ir „Motinėlės“ draugijų darbus vietose turi atlikti partijos parapiniai komitetai⁴². Mėginimas įkurti LKDP su savo oficialiomis struktūromis buvo nesėkmingas, užtat kalbėti apie lietuvių katalikiškų draugijų politinį pobūdį šiuo požiūriu neverta. Didžiausios pastangos įkurti LKDP buvo

dedamos 1905 m. pabaigoje – 1906 m. pradžioje. Iš partijos programos projekto matyti, kad iki 1905 m. pabaigos veikė tik dvi ryškesnės lietuviškos katalikiškos organizacijos – Šv. Kazimiero ir “Motinėlės” draugijos, tačiau nuo 1905 m. antrosios pusės ėmė steigtis ir kitos lietuvių katalikų draugijos, pirmiausia leidybos bendrovės.

Vakarų Europoje katalikiškų spaudos draugijų XX a. pradžioje buvo gana daug. Nuo 1904 m., kai caro valdžia panaikino spaudos draudimą, pamažu atslūgstant religinei bei tautinei priespaudai, lietuvių krikščionys demokratai gavo galimybę spaudoje dėstyti savo požiūrį į kintantį visuomeninį gyvenimą. Tokias galimybes stengtasi išnaudoti: rūpintasi gauti leidimus spausdinti katalikiškus laikraščius, buvo kalbama apie knygų platinimo fondą³⁹. Šv. Kazimiero draugijos genezė parodoma R.Laukaitytės straipsnyje. 1905 m. liepos 17 d. aktyvesni regiono kunigai Plungėje įsteigė “Šaltinio” bendrovę katalikiškoms knygelėms leisti. Vyskupas M.Paliulionis pritarė sumanymui, bet pageidavo, kad tokia organizacija veiktų Kaune. Jo iniciatyva Kaune 1905 m. spalio 12 d. įvyko visų Lietuvos vyskupijų kunigų susirinkimas. M.Paliulionis nenorėjo, kad būsimoji draugija būtų akcinė, siekė jos tvarką nustatyti pats. Visą lėmė susirinkusių kunigų nuomonė. Buvo įkurta akcinė bendrovė, 1905 m. spalio 13 d. jos įstatus patvirtino Kauno notaras. M.Paliulionis vylėsi, kad ši bendrovė bus katalikiškos spaudos platinimo centras, be to, kunigai dar buvo sumanę leisti bendrovės finansuojamą LKDP organą “Žiburys”. Šio laikraščio redaktoriai turėjo būti LKDP CK nariai. Partijai neįsisteigus, bendrovės veikla pakrypo kultūrine linkme⁴⁴. Pagal savo įstatus tai buvo akcinio tipo pasitikėjimo

³⁹ Lietuvių Krikščionių Demokratų susivienijimo programos projektas // Draugija. 1907. Nr. 1. P. 74.

⁴⁰ Ten pat. P. 75–76.

⁴¹ Ten pat. P. 79.

⁴² LKDP programos juodraštis. B. d. // Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LVA). F. 1674. Ap. 1. B. 211. L. 3.

⁴³ A.Aleknos 1904 11 11 laiškas Grigoniui // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUBRS). F. 1. B. F-593.

⁴⁴ Laukaitytė R. Min. veik.

(komanditinė) bendrovė. Bendrovės steigėjai kunigai V.Jarulaitis, M.Miežinis, K.Olšauskas, J.Visbaras, P.Januševičius, J.Strimavičius, J.Laukaitis ir buvo bendrovės nariai arba, kaip vadinama įstatuose, bendrai. Kiti galėjo dėtis bendrovėn tik įnešę 50 rb pajų ir buvo vadinami įnešėjais. Kitkuo Šv. Kazimiero draugija buvo panaši į akcinę bendrovę. Įstatatai nefiksuoja kokių nors teisinių skirtumų tarp bendrų ir įnešėjų. Bendrovės reikalus tvarkė visuotinio susirinkimo išrinkta valdyba. Dividendai bendrams ir įnešėjams turėjo būti išmokami draugijos spaudiniais⁴⁵. Juridiškai tai buvo pelno siekianti pasaulietinė organizacija. Kitokia ji ir negalėjo būti, kol caro valdžia įstatymiškai nesureguliuojo draugijų registracijos tvarkos. Neaišku, kokio pobūdžio turėjo būti Šv. Kazimiero draugija vyskupo M.Paliulionio nuomone. Realiai tai buvo kunigų organizacija, turinti tikslą leisti katalikiško pobūdžio literatūrą lietuvių kalba. Šv. Kazimiero draugija atliko katalikiškos minties propagandinę funkciją ir padėjo įtraukti į visuomeninį darbą lietuvių dvasininkus. Pelno siekimas šiai organizacijai nebuvo savitiksliis.

Su lietuviškų katalikiškų spaudos leidimo bendrovių atsiradimu prasideda katalikiškųjų draugijų skaidymasis pagal regionus. Pagal įstatus Šv. Kazimiero draugijos veikla neapsiribojo Kauno miestu, o galėjo būti perkelta į kitas Rusijos imperijos bei Lenkijos Karalystės vietas, t.y. galėjo veikti visoje etnografinėje Lietuvos teritorijoje. 1906 m. kovo mėn. kun. P.Januševičius laiške A.Dambrauskui skundėsi, kad vilniečiai neprisidėjo prie bendrovės steigimo, bet reikalauja perkelti ją į Vilnių. Jo nuomone, Vilnius turėjo likti pasaulietinės inteligentijos centru, o Kaune telktis katalikiškoji inteligentija⁴⁶. Šis laiškas atspindi vilniečių ir kauniečių lietuvių inteligentų nesutarimus, kur turi būti Lietuvos visuomeninio gyvenimo centras. 1905 m. pabaigoje susikūrė katalikiškos spaudos leidimo bendrovė kitame regione. Jos istorija sietina su katalikiško laikraščio "Šaltinis" įsteigimu. "Šaltinio" genezę tyrinėjo R.Laukaitytė. Šis laikraštis, kaip ir "Žiburys", turėjo būti lietuviškosios krikščioniškosios demokratijos spaudos organas. Jį buvo numatyta leisti Vilniuje. Lietuvių krikščionims demokratams buvo staigmena, kai J.Laukaitis Seinų vyskupijos valdytojo prelado J.Antanavičiaus vardu pareiškė, kad "Šaltinis" bus Seinų vyskupijos laikraštis. R.Laukaitytės nuomone, Seinų sprendimas suardė krikščionių

demokratų planus įsteigti LKDP⁴⁷. Seinams tapus katalikiškos spaudos leidimo centru, buvo reikalinga spaustuvė, o jai išlaikyti – spaudos leidimo bendrovė. Ši bendrovė įregistruota 1905 m. lapkričio 12 d. Seinuose. Pilnas jos pavadinimas – Laukaitis, Dvaranauskas, Narjauskas ir bendrovė. Pagal įstatus iš pradžių tai buvo pilnoji bendrovė. Jos tikraisiais nariais buvo kunigai Laukaitis, Dvaranauskas ir Narjauskas. Jie sudarė bendrovės valdybą. Prisidėjęs Seinų katedros kapitulos nariams ir kitiems kunigams, ji turėjo tapti pasitikėjimo bendrove, o prisidėję asmenys – pasitikėjimo bendrais. Trečdalis pelno turėjo tekti minėtiems tikriesiems draugijos nariams, o ne daugiau kaip 8% gryno pelno – pasitikėjimo bendrams⁴⁸. Pasak O.Vileišytės, kun. V.Dvaranauskas apėmė visus Seinų vyskupijos ir kai kuriuos Vilniaus vyskupijos lietuvius kunigus, ragindamas prisidėti prie bendrovės, ir surinko 20 000 rublių⁴⁹. Glaudžius bendrovės ryšius su Seinų vyskupijos bažnytine hierarchija rodo tai, kad iš pradžių vyskupijos kapitula per J.Laukaitį įnešė 3000 rublių.

Galima teigti, kad ši bendrovė, kaip ir Šv. Kazimiero draugija, priskirtina tokioms organizacijoms, kurioms pelno siekimas nebuvo pats sau tikslas. Ji išlaikė spaustuvę, kuri pradėjo dirbti 1906 m. vasario mėn. 1906–1907 m. bendrovės pastangomis buvo leidžiami 3 laikraščiai – „Šaltinis“, „Šaltinėlis“ ir „Šaltinio“ kvieslys“. Išleista 30 knygų, kurios gvildeno religijos ir politikos problemas, taip pat aptarė ūkio ir kultūros reikalus⁵⁰. „Šaltinis“ buvo regiono lietuvių krikščionių demokratų, „Žiburio“ bei „Žagrės“ draugijų laikraštis.

Kun. J.Staugaitis atsiminimuose teigia, kad tarp jo ir kun. J.Laukaičio bendrovės susirinkimo metu kilo nesutarimai, kur leisti „Šaltinį“. J.Staugaitis siūlė Aleksotą, motyvuodamas, kad Seinai

⁴⁵ Šventojo Kazimiero draugijos knygoms leisti sutarimas. K., 1905.

⁴⁶ P.Januševičiaus 1906 03 02 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. B. E–206. L. 42.

⁴⁷ Laukaitytė R. Legalios katalikiškos spaudos leidimo pradžia Lietuvoje: Rankraštis.

⁴⁸ Laukaitis, Dvaranauskas, Narjauskas ir Bendrovė. 30 sausio dieną 1906 metų. Seinai. Varšuva, 1906.

⁴⁹ Vileišytė O. Min. veik. P. 59.

⁵⁰ Ten pat. P. 136–137.

užkampis ir yra gana toli nuo geležinkelio. Spaustuve reikėtų steigti šalia tokio didelio centro kaip Kaunas. J.Laukaitis siūlė Seinus, motyvuodamas tuo, kad Seinai – vyskupijos centras, čia yra seminarija ir galima rasti daug bendradarbių. Be to, tai padėtų šviesti šio pakraščio dzūkų⁵¹. Beje, Lietuvos centro pasirinkimo ir regionalizmo XX a. pradžios problemas reikėtų patyrinti specialiai. Tačiau čia šis klausimas keltinas, kadangi lietuvių katalikiškos draugijos nuo 1905 m. pab. – 1906 m. pradžioje ėmė steigtis pagal regionus. Lietuvos centro klausimas iškildavo dar iki 1905 m. Antai J.Tumas pasisakė prieš Kauną, kaip lietuviškos spaudos leidimo centrą, o numatė juo būsiant Peterburgą ar Vilnių. Ir priešingai – K.Samajauskas ketino "lietuviško gyvenimo sukuriu" paversti Kauną⁵². Polemika tarp kauniečių ir vilniečių vyko iki pat Pirmojo pasaulinio karo, ypač intensyviai 1906–1907 metais. Kauniečiams daugiausia atstovavo dvasininkai, o vilniečiams – pasauliečiai inteligentai su A.Smetona priešakyje. Buvo pateikiama įvairiausių argumentų: geografinių, etninių, ekonominių, politinių, istorinių faktorių, net kauniškių ir vilniškių inteligentų asmeninės savybės. Iš polemikos jaučiamas abiejų pusių regioninis patriotizmas. Kaip regioninio patriotizmo apraiškas galėtume laikyti atskirų didelių katalikiškų draugijų steigimąsi Kauno ir Suvalkų gubernijose.

Kokios tokio patriotizmo priežastys? Administraciniu požiūriu Lietuva buvo padalyta į tris gubernijas. Iš dalies jų ribos sutapo su trijų vyskupijų sienomis. Vadinasi, ir civilinis, ir bažnytinis valdymas apėmė daugmaž tuos pačius regionus. Šių vyskupijų vadovams E.Roppi (Ropp), M.Paliulioniui ir J.Antanavičiui daugiau rūpėjo ne kokie nors bendri lietuvių tautos interesai, o savo valdų reikalai, ir jie stengėsi kontroliuoti katalikiškų organizacijų veiklą. Regionai skyrėsi ekonominiu lygiu ir demografinė būkle. Ypač savo ekonominiu atsilikimu, žemu gyventojų kultūriniu lygiu ir sunkia lietuviybės padėtimi išsiskyrė regionas, apimantis Vilniaus gubernijos ir Vilniaus vyskupijos teritorijas. Nereikia atmesti etnografinio faktoriaus. Suvalkų gubernijos šiaurinė dalis etnografiniu požiūriu buvo vienalytė (čia gyveno suvalkiečiai) ir gana kompaktiška teritorija. Plėtojant organizacinį darbą, buvo galima geriau prisitaikyti prie vietos sąlygų. Apie tai dar bus kalbama, kai aptarsime "Žiburio" draugijos veiklą.

LKDP programos projekte kaip katalikiška minima "Motinėls" draugija, kurios tikslas buvo šelpti aukštesniuosius mokslus einančią jaunuomenę. Apie jos įsikūrimą kartais pateikiami netikslūs duomenys. Lietuvių enciklopedijoje teigiama, kad ji įsteigta 1907 m. pagal JAV lietuvių katalikiškos "Motinėls" draugijos pavyzdį⁵³. Tarybų Lietuvos enciklopedijoje minima tik JAV veikusi "Motinėls" draugija⁵⁴. Mažonoje lietuvių tarybinėje enciklopedijoje minima klerikalinė moksleivių šelpimo draugija, įkurta 1907 metais⁵⁵. Patikimiausias šaltinis gali būti paties draugijos nario kun. K.Šaulio 1907 m. straipsnis "Viltyje"⁵⁶. Jo teigimu, draugija nelegaliai veikė nuo 1903 m. liepos mėnesio. Iš tiesų dar anksčiau JAV įsikūrė katalikiška tokio pobūdžio draugija, kuri galėjo būti sektinas pavyzdys Lietuvos dvasininkams. Nėra duomenų, kokios iš pradžių buvo draugijos struktūros, ar turėjo ji kokius nors įstatus. Skiriasi K.Šaulio ir "Motinėls" draugijos ataskaitos (juodraštinio varianto) pateikti statistiniai duomenys. Pasak K.Šaulio, 1903 m. liepos mėnesį draugijai aukojo 19 kunigų ir 2 pasauliečiai, 1905 m. – 51 kunigas, 1906 m. – 49 kunigai. Sąrašė daugiausia lietuviškos pavardės. Tarp jų tokie žymūs lietuvių katalikų veikėjai, kaip P.Būčys, A.Dambrauskas, K.Šaulys, J.Tumas, J.Bikinas, daug kunigų iš Kauno ir Suvalkų gubernijų bei Peterburgo dvasinės akademijos. 1906 m. gauta 600 rb aukų. Pagal "Motinėls" draugijos ataskaitą nuo 1905 m. rugsėjo mėn. iki metų pabaigos aukas atsiuntė viso labo 4, o 1906 m. – 13 kunigų. 1906 m. gauta 360 rublių⁵⁷. Pasak K.Šaulio, nuo 1903 m. iki 1907 m. pradžios "Motinėls" sušelpė Peterburgo universiteto studentę M.Pečkauskaitę-Šatrijos Raganą, Krokuvos universiteto studentą

⁵¹ Staugaitis J. Mano atsiminimai. Telšiai, 1931. D. 3 // VUBRS. F. 187. B. 26. L. 28.

⁵² Gudaitis L. Platėjantys akiračiai. V., 1977. P. 77.

⁵³ "Motinėls" // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1959. T. 19. P. 323.

⁵⁴ "Motinėls" // Tarybų Lietuvos enciklopedija. V., 1987. T. 3. P. 151.

⁵⁵ "Motinėls" // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1968. T. 2. P. 638.

⁵⁶ Kun. Šaulys K. "Motinėls" draugijos pradžia // Viltis. 1907 11 07 (20). Nr. 15. P. 4.

⁵⁷ Draugijos "Motinėls" finansinė ataskaita už 1905–1907 metus // LVA. F. 1674. Ap. 1. B. 87. L. 7.

J. Herbačiauską, Paryžiaus dailės akademijos mokinį Šlapelį ir mokinį Bimbą. Tam tikslui išmokėti visi draugijos pinigai (1850 rb 85 kp)⁵⁸. "Motinėlės" draugijos ataskaitoje minima, kad 1905 m. sušelpta M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana 40 rb; 1906 m. 240 rb per kelis kartus šelptas K. Būga, 1907 m. pradžioje dar 70 rb⁵⁹. Lietuvoje tuomet veikė analogiškų tikslų turėjusi liberalios pakraipos "Žiburėlio" draugija⁶⁰. Dviejų dubliuojančių draugijų veikimas rodo, kad tarp skirtingų idėjinių srovių vyko kova dėl inteligentijos. Duomenų, kad "Motinėlė" būtų prisidėjusi prie LKDP steigimo, nėra.

1905 m. antrosios pusės revoliuciniai įvykiai ir carizmo daromos nuolaidos skatino katalikų veikėjus steigti katalikiško pobūdžio draugijas be oficialaus leidimo. 1905 m. lapkričio 2 d. kelios dešimtys Panevėžio gyventojų, remdamiesi Spalio manifestu ir nelaukdami valdžios leidimo, įsteigė sąjungą "Katalikiškoji Labdarybės Draugija". "Nedėldienio skaityme" buvo parašyta, kad tai buvo pirmoji grynai katalikiška draugija visame krašte⁶¹. Pasak J. Kozakevičiaus, jis kartu su kunigais P. Korzonu ir K. Šauliu rūpinosi katalikiškos prieglaudos steigimu jau nuo 1904 m. rudens, tačiau susidūrė su carine administracija, kuri reikalavo, kad prieglauda būtų visiems, ne vien katalikams⁶².

Ryškesniausia lietuvių katalikiška draugija tuo metu įsisteigė Suvalkijoje. Katalikiško darbo Suvalkų gubernijoje organizatorius ir pradininkas buvo kunigas J. Staugaitis. Atsiminimuose jis rašė, kad šiame krašte jau iki 1905 m. veikė nelegalios kultūrinės kuopelės. Jos paprastai buvo "pirmieviškos", t. y. joms turėjo įtakos kairiųjų pažiūrų, ignoruojantys katalikybę arba jai abejingi žmonės. Lietuvių kunigai dažnai laikėsi bendro darbo su "pirmieviais" politikos. J. Staugaitis pritarė katalikiškam visuomeniniam darbui⁶³. Jam, kelerius metus dirbusiam Varšuvoje, buvo pažįstama Vakarų Europos krikščionių demokratų socialinio veikimo patirtis. Savo žinias naujasis Marijampolės vikaras nutarė pritaikyti vietoje. Jo pastangomis Marijampolėje buvo įsteigtas vaikų darželis, o darželiui išlaikyti įsteigta Šv. Kazimiero draugija. Jai galėjo priklausyti visi katalikai – ir lietuviai, ir lenkai. Darželyje buvo išlaikoma apie 60 vaikų. Dirbti daugiausia trukdė lietuvių ir lenkų nesutarimai bei nepalankus ūkininkų požiūris į tokio pobūdžio įstaigą⁶⁴.

J.Staugaitis buvo sumanęs steigti platesnę švietimo ir labdaros draugiją. Tą sumanymą jis atskleidė kunigams per susirinkimą Garliavoje ir sulaukė pritarimo⁶⁵.

Tuo pat metu visuomeninę veiklą suaktyvino ir Suvalkijos "pirmiviai". 1905 m. lapkričio 27 d. Marijampolėje K.Grinius iniciatyva buvo įsteigta "Šviesos" švietimo draugija, priimti jos įstatai ir išrinkta valdyba. Tikriausiai draugiją steigė įvairių pažiūrų bendro žmonių darbo šalininkai. Pirmininku tapo "pirmivių" vadas K.Grinius, o kasininku – katalikų veikėjas A.Staugaitis⁶⁶. Netrukus draugija įkūrė knygyną ir mokyklą. Kai narių dauguma nutarė nekviešti į mokyklą kunigo – tikybos mokytojo, iš draugijos išstojo katalikiškų pažiūrų žmonės. Tuomet J.Staugaitis ėmė realizuoti savo sumanymą. 1906 m. sausio 6 d. Marijampolėje įsteigta "Žiburio" draugija, priimti jos įstatai ir išrinkta valdyba. Į draugiją įstojo 86 žmonės⁶⁷. Iš pradžių draugijos pirmininku buvo išrinktas kun. M.Gustaitis, o šiam atsisakius, pirmininku liko jos steigėjas. Marijampolėje buvo atidaryta pradžios mokykla ir steigiama antroji mokykla. Prie mokyklų veikė kursai suaugusiems⁶⁸. Draugija turėjo savo knygyną. "Žiburys" ir jo įstaigos kūrėsi be valdžios leidimo. Reakcijai stiprėjant, apskrities viršininkas pareikalavo uždaryti mokymo įstaigas. "Žiburiui" pasiūlyta likviduotis arba išsirūpinti oficialų valdžios leidimą. Draugijos vadovybė pasirinko pastarąjį

⁵⁸ Kun. Šaulys K. "Motinėlės" ... P. 4.

⁵⁹ Draugijos "Motinėlė" finansinė ataskaita... L. 7.

⁶⁰ Trumpa "Žiburėlio" istorija / / Vilniaus žinios. 1907 02 13 (26). Nr. 35. P. 1.

⁶¹ Š. [Šaulys K.?] Panevėžio katalikų labdarybės draugija / / Nedėldienio laikymas. 1906 07 04(17). Nr.29. P. 1–2.

⁶² Kozakevičius J. Amžiaus kronika. Kn. 3. 1858–1936 m. / / Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MABRS). F. 112. B. 3. L. 7.

⁶³ Staugaitis J. Min. veik. L. 3–13.

⁶⁴ Staugaitis J. Lietuvybės ir kultūros bare prieš 30 metų / / Židinys. 1936. Nr. 10. P. 324.

⁶⁵ Meilužis [Staugaitis A.] "Šviesos" ir "Žiburio" draugijų atsiradimas / / Šaltinis. 1907 03 06 (21 vasario). Nr. 10. P. 154.

⁶⁶ Ten pat.

⁶⁷ Staugaitis J. Lietuvybės ir kultūros bare prieš 30 metų... P. 325.

⁶⁸ Ten pat.

kelią. "Žiburį" Suvalkų gubernatorius įregistravo 1906 m. gegužės 28 d., t.y. jau po Laikinių nuostatų paskelbimo. Leidimas veikti mokykloms gautas vėliau.

Koks buvo šios draugijos pobūdis? Pilnas jos pavadinimas – Lietuvių krikščionių draugija "Žiburys". Įstatuose iškelti du pagrindiniai jos principai – katalikybė ir lietuviybė.

Pirmoji "Žiburio" funkcija buvo švietimas. Manyta steigti lietuviškas pradžios mokyklas, vakarinius kursus suaugusiems, vidurines mergaičių mokyklas, žemės dirbimo, daržininkystės, prekybos mokyklas vaikinams. Visose mokyklose turėjo būti auklėjama katalikiška dvasia. Antra "Žiburio" funkcija – gailestingumas. Draugija apsiėmė steigti apsaugos namus vaikams (vaikų darželius), prieglaudas seniems ir invalidams, nusikaltusių vaikų pataisos namus. Trečia funkcija – meninė. Numatyta steigti teatrus, chorus, rengti koncertus bei spektaklius. Draugijai galėjo priklausyti kiekvienas doras katalikas⁶⁹. Taigi "Žiburys" iš karto steigėsi kaip tautiška ir katalikiška draugija. Jos švietimo įstaigose dėstė ir kunigai, renginiai vyko lietuvių kalba. J.Staugaitis pažymėjo, kad "Žiburys" Lietuvoje pirmasis įkūrė lietuviškas mokyklas⁷⁰. Draugija iš karto įgavo politinį atspalvį. Laisvamanių ir katalikų konfliktas per "Šviesos" susirinkimą rodo, kad katalikų veikėjams buvo iškilusi kolizija – ar tautos vienybės vardan iš dalies išsižadėti katalikybės principų ir vienytis su pasauliečiais inteligentais, ar tvirtai eiti savo keliu. "Žiburio" įsteigimas padėjo susipratusiems katalikams atsispirti kairiųjų, "pirmeivių" įtakai Užnemunėje. Panašių kolizijų katalikams tuo metu kildavo ir kituose kraštuose. 1907 m. Lenkijos Karalystėje tokia situacija susidarė apie "Macierz Szkolna" draugiją, kai kilo klausimas dėl religijos dėstymo mokyklose. Buvo svarstoma, ar kunigai gali būti šios draugijos nariais. Ta proga kun. V.Namiocko žurnale "Przegląd katolicki" siūlė lenkams imti pavyzdį iš Suvalkų gubernijos lietuvių katalikų ir asmeniškai iš J.Staugaičio⁷¹.

Kaip matyti iš kun. H.Laumianskio laiško P.Būčiui, 1906 m. pradžioje Kauno lietuvių katalikų veikėjai rengėsi steigti lietuvių švietimo sąjungą. Ketinta pasinaudoti Varšuvos moksliskų kursų draugijos įstatais, taip pat domėtis, ar yra analogiškų draugijų Rusijoje⁷².

Taigi 1905–1906 m. pradžioje vyko lietuvių katalikiškų organizacijų steigimosi procesas. Kadangi neturėta galimybių kurti legalių katalikiškų draugijų, steigtos bendrovės, sąjungos. Katalikiškos draugijos („Žiburys“, „Motinėle“, Panevėžio katalikiška labdarybės draugija) nebuvo valdžios leistos, tačiau revoliucijos pakilimo sąlygomis joms nebuvo reikalo laikytis konspiracijos. Jau 1906 m. pradžioje kai kurie katalikų veikėjai žinojo, kad caro valdžia sureguliuos draugijų registravimo tvarką. 1905 m. pabaigoje puoselėtos viltys sieti katalikų draugijų veiklą su LKDP. Partijai nesusikūrus, pasikeitus politinei situacijai ir veikiant išcentrinėms tendencijoms, draugijos ėmė kurtis atskiruose regionuose.

3. LIETUVIŲ KATALIKIŠKŲ DRAUGIJŲ STEIGIMASIS IR RAIDA 1906–1907 METAIS

1906 m. kovo 4 d. buvo paskelbti Laikinieji draugijų ir sąjungų nuostatai. Carinė Rusija perėjo nuo koncesinės prie daugumoje Europos šalių praktikuojamos rejestrinės arba normatyvinės draugijų registravimo tvarkos. Daugelyje Rusijos gubernijų, taip pat ir etnografinės Lietuvos teritorijoje draugijas pradėjo tvirtinti gubernijų draugijų reikalų įstaigos. Steigėjai turėjo nurodyti draugijų tikslą, pateikti duomenis apie save, draugijų veikimo vietą ir kt. Laikinieji nuostatai negaliojo draugijoms, turinčioms religinių tikslų. Nebuvo aiškios takoskyros tarp katalikiškų pasaulietinių ir religinių draugijų. Praktiškai katalikiškų draugijų steigėjai, be visuomeninių, kėlė ir religinius tikslus. Iki 1909 m. carinė administracija į tai žiūrėjo atsainiai. Nuo 1906 m. visose trijose lietuviškose gubernijose šių draugijų raida rutuliojosi savaip.

⁶⁹ Lietuvių krikščionių draugija „Žiburys“ // Šaltinis. 1906. Nr. 12. P. 283–285.

⁷⁰ Staugaitis J. Lietuvybės ir kultūros bare prieš 30 metų... P. 326.

⁷¹ Ks. Dr. Namiotko W. Polska Macierz Szkolna // Przegląd katolicki. 1907. N 10. S. 149–153.

⁷² H.Laumianskio 1906 01 28 laiškas P. Būčiui // LVA. F. 1674. Ap. 1. B. 152. L. 50.

a) KAUNO GUBERNIJA
SAULĖS DRAUGIJA

Po Laikinių nuostatų paskelbimo lietuvių katalikų organizacinis darbas ypač sustiprėjo Kauno gubernijoje. 1905 m. gegužės 1 d. buvo išleistas caro įsakas, kuriuo vakarinių gubernijų mokyklose leista dėstyti gimtąją kalbą. Tačiau, kaip parodė savo studijoje V.Pukienė, praktiškai pasinaudoti šiuo įsaku buvo sunku, kadangi vietos administracija darė įvairias kliūtis. Lietuviškos švietimo draugijos turėjo padėti įveikti šiuos sunkumus, telkti negausius ir išblaškytus lietuvių pedagogų kadrus. Kaip jau minėjome, Kauno katalikų veikėjai jau 1906 m. pradžioje galvojo apie lietuvišką švietimo sąjungą ir jos įstatų rengimą. 1906 m. birželio 12 d. kunigai K.Oišauskas, P.Januševičius, H.Laumianskis, daktaras R.Šliūpas, T.Žilinskas, Kauno miesto dūmos valdininkas J.Cemnolonskis ir vargonų meistras J.Garalevičius padavė pareiškimą dėl Lietuvių apšvietimo draugijos „Saulė“ įregistravimo. 1906 m. liepos 25 d. draugija įregistruota⁷³. Neaišku tik, kas buvo jos įstatų autorius. Dėl pirmų šių įstatų paragrafų kilo draugijos steigėjų konfliktas su bažnytine hierarchija:“ § 1. Draugijos tikslas – platinti apšvietimą tarp lietuvių Kauno gubernijoje. § 2. Draugijos sąnariai gali būti pilnų metų ypatos be skirtumo lyties ir tikėjimo“⁷⁴.

Švietimo klausimas atgimstančiai tautai buvo itin opus. Nuo jo priklausė, kokia dvasia bus auklėjama jaunuomenė. Lietuvių visuomenė savo pasaulėžiūra nebuvo vienalytė. Konfesinė inteligentija ir paprasti žmonės daugiausia buvo religingi, pasaulietinė inteligentija – daugumoje jau nutolusi nuo religijos. 1905 m. susikūrusi Lietuvių mokytojų sąjunga veikė laisvamaniškai. Iki 1905 m. nebuvo bent kiek didesnių priedaidų konfliktui. Nacionalinės spaudos sąlygomis katalikų veikėjų pažiūros kultūros klausimais buvo šiek tiek konservatyvios. Dabar, atsivėrus galimybei legaliai plėtoti pozityvią švietimo veiklą, konfliktas dėl pasaulėžiūros tapo neišvengiamas. „Saulės“ draugija šiuo požiūriu nevienintelė. Panašūs buvo lenkų „Macierz Szkolna“ draugijos įstatai, tačiau šiai draugijai priklausė nemažai kunigų. Dėl požiūrio į šią draugiją lenkų dvasininkija suskilo. Vilniaus gubernijoje veikusi „Vilniaus Aušros“ švietimo draugija irgi turėjo nekatalikiškus

įstatus, o joje, nepaisant trinties, dirbo ir kunigai, ir kairiųjų pažiūrų žmonės. Šiuo atžvilgiu lietuvių dvasininkai gresiant polonizacijai taikstėsi su palyginti stipriais inteligentais pasauliečiais. Suvalkų gubernijoje, aišku, irgi buvo kilusi tokia kolizija, tačiau įsisteigė aiškiai katalikiškos pakraipos draugija. Nors „Saulės“ draugijos steigėjai ir pasižymėjo kaip aktyvūs Kauno katalikiškos visuomenės veikėjai, tačiau šiuo atveju jie pasirinko kompromisų kelią. Pasak B.Skirmunto (Skirmunt), kunigai stojo už katalikiškus draugijos įstatus, tačiau lėmė pasauliečių nuomonė⁷⁵. Į tai energingai reagavo vyskupas M.Paliulionis. Kaip matyti iš J. Kubiliaus aprašyto „Lietuvos ūkininke“ konflikto dėl įstatų, į kapitulos susirinkimą buvo pakviesti draugijos vadovai ir jiems pareikšta, kad kunigai negali priklausyti tokio pobūdžio draugijai. Sušaukta „Saulės“ valdybos posėdyje vyskupas sufraganas G.Cirtautas perdavė M.Paliulionio reikalavimą – arba pakeisti įstatų antrąjį paragrafą ir draugijos pavadinimą, akcentuojant, kad tai katalikiška draugija, arba kunigams nedalyvauti šios draugijos veikloje. Draugijos vadovams sutikus pakeisti įstatus ir padavus valdžiai įregistruoti jų pataisas, M.Paliulionis pareikalavo pakeisti ir pirmąjį paragrafą. J.Kubiliaus nuomone, vyskupas lenkomanas tyčia norėjo sužlugdyti lietuvišką švietimo draugiją. Suteikimas jai tikiškinės–partinės pakraipos įstatų ir pavadinimo kaitaliojimas būtų galėjęs suteikti valdžiai galimybę šios draugijos neregistruoti⁷⁶. Draugijos įstatai pakeisti 1906 m. lapkričio 22 d. per ypatingą „Saulės“ narių susirinkimą ir 1907 m. vasario 27 d. visuotinį susirinkimą. Lietuvių enciklopedijoje teigiama, kad M.Paliulionis taip elgėsi dėl lenkų užsipuolimų⁷⁷. Iš tiesų lenkiškoje spaudoje buvo straipsnių prieš „Saulės“ draugiją ir jos steigėjus. B.Skirmuntas teigė, kad draugijos

⁷⁵ „Saulės“ registravimo byla / / Lietuvos centrinis valstybės archyvas Kaune (toliau – LVAK). F. I – 53. Ap. 1. B. 33. L. 1–2.

⁷⁶ Lietuvių apšvietimo draugijos „Saulė“ įstatymai / / Nedėldienio skaitymas. 1906 10 04 (17). Nr. 42. P. 2–3.

⁷⁷ Skirmunt B. Słonce / / Przegląd katolicki. 1907. N 1. S. 11.

⁷⁶ X. [Kubilius J.] Ar ilgam? / / Lietuvos ūkininkas. 1907 03 20 (04 02). Nr. 12. P. 184–185.

⁷⁷ Saulė / / Lietuvių enciklopedija. Boston, 1961. T. 26. P. 540.

įstatai – nuolaida lietuvių tautininkams⁷⁸. Kun. V.Namiocko gyre M.Paliulionio elgesį ir “Saulės” įstatų pakeitimą laikė sektinu pavyzdžiu lenkams⁷⁹. Apie paties M.Paliulionio pažiūras į lietuvių tautinį sąjūdį yra visiškai priešingų nuomonių. Mūsų nuomone, M.Paliulioniui, senos generacijos vyskupui, tiesiog daugiau rūpėjo vien bažnytiniai reikalai. Jis nesimpatizavo lietuvių tautiniam atgimimui, tačiau maždaug nuo 1905 m. buvo priverstas keisti savo požiūrį ir atsižvelgti į šį sąjūdį. Jam rūpėjo, kad lietuviškos draugijos, kuriose dalyvavo kunigai, būtų kontroliuojamos Bažnyčios, be to, revoliucijos sąlygomis norėta apsaugoti šias draugijas nuo nepageidaujamų kairiųjų elementų. Dėl šių dalykų buvo susirūpinęs ne vien vyskupas, bet ir lietuvių katalikiškos visuomenės dalis. Laišką M.Paliulioniui dėl nekatalikiškų “Saulės” įstatų parašė Vadžgirio parapijos tikintieji, prašydami vyskupą įsikišti⁸⁰. Į vyskupą kreipėsi 8 lenkų ir lietuvių kunigai⁸¹. Savo nepasitenkinimą “Saulės” įstatais išreiškė kun. A.Alekna laiške A.Dambrauskui–Jakštui. Jis siūlė sekti “Žiburio” pavyzdžiu⁸². Dalies lietuvių katalikiškos visuomenės nepasitenkinimą atspindi “Saulės” susirinkimų protokolai. 1906 m. lapkričio 22 d. ypatingajame “Saulės” narių susirinkime pažymėta, kad jos valdyba gauna daug lietuvių katalikų, nepatenkintų draugijos įstatais, pareiškimų. 1907 m. vasario 21 d. visuotiniame susirinkime buvo teigiama, kad tokie įstatai revoliucinių idėjų plitimo sąlygomis gali iškreipti “Saulės” tikslus, į draugiją gali įstoti daug nepageidaujamų elementų⁸³. Nors įstatų keitimą organizavo vyskupas M.Paliulionis, tačiau tuo buvo suinteresuota ir dalis Lietuvos katalikų visuomenės. Oficialiai įstatai pakeisti 1907 m. liepos 3 d. Suformuluotas pilnas draugijos pavadinimas – “Katalikiško apšvietimo draugija “Saulė”. Įstatų § 1 buvo toks: “Draugijos tikslas yra platinti tautinį apšvietimą tarp lietuvių Kauno gubernijos pagal mokslą Rymo katalikų tikėjimo”. Tam draugija turėjo steigti pradžios mokyklas, rašto mokyklas suaugusiems, savaitines mokyklas, mokytojų seminarias ir visokias kitokias vidurines ir aukštesniausias mokyklas, knygynus, skaityklas. Pagal § 2 “Draugijos sąnariais gali būti pilnų metų ypatos abiejų lyčių, katalikų tikėjimo”.

Draugijos valdymui steigiamas komitetas. Jos veiklą vietose tvarkė draugijos skyriai⁸⁴.

Taigi įstatai fiksavo tautinį ir katalikišką „Saulės“ draugijos pobūdį. Kaip ir daugelio Kauno gubernijos draugijų, „Saulės“ narių tautinė priklausomybė nenurodoma. „Saulė“ buvo švietimo draugija. 1907 m. draugijai priklausė 229 tikrieji nariai, iš jų du vyskupai M.Paliulionis ir G.Cirtautas, ir 187 kunigai bei 40 narių šelpėjų. Tais pat metais „Saulė“ Kauno gubernijoje įsteigė 32 skyrius⁸⁵. Draugijos švietimo įstaigų veiklą nagrinėjo V.Pupšys, M.Karčiauskienė ir V.Pukienė, todėl jos šiame straipsnyje tik minimos, trumpai aptariant jų pobūdį.

Pirmosios lietuviškos pradžios mokyklos Kaune ėmė steigtis jau 1905–1906 metais. Pasak K.Oišausko, jis atidaręs slaptą lietuvių mokyklą 1905 m. ir pakvietęs mokytojauti T.Žilinską⁸⁶. J.Kirlio žiniomis, pedagogų T.Žilinsko ir M.Vasiliausko iniciatyva 1906 m. vasarą Kaune buvo įsteigtos 3 lietuviškos pradinės mokyklos – Karmelituose, Šančiuose ir Žaliakalnyje. Jas išlaikė Šv. Juozapo draugija ir fabrikantas Tilmansas, o tikrasis mokyklos globėjas, per kurio rankas ėjo visos draugijos lėšos, buvo K.Oišauskas⁸⁷. Įsteigus „Saulės“ draugiją, šios mokyklos perėjo jos žinion. Autoriai, nagrinėję „Saulės“ draugijos švietimo įstaigų veiklą, pateikia skirtingų duomenų apie jos pradžios mokyklų tinklą. Pasak V.Pukienės, 1907 m. „Saulė“ įsteigė 25 pradžios mokyklas⁸⁸. M.Karčiauskienė, remdamasi žurnalo „Mokykla“ duomenimis, teigė, kad 1907 m. „Saulė“ išlaikė 42 mokyklas, kuriose mokėsi 160 mokinių⁸⁹. Manoma, kad ši draugija

⁷⁸ Skirmunt B. Słonce // Przegląd katolicki. 1907. N 1. S. 11.

⁷⁹ Dr. Ks. Namiotko. A co robi ks. Biskup Kowieński? // Przegląd katolicki. 1907. N 13. S. 155.

⁸⁰ Vadžgirio parapijos tikinčiųjų 1906 11 17 laiškas // Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA). F. 696. Ap. 2. B. 327. L. 147.

⁸¹ Ten pat. B. 347. L. 148.

⁸² Kun. A.Alekno 1906 11 13 laiškas A.Dambrauskui // VUBRS. F. 1. B.D –246.

⁸³ „Saulės“ registracijos byla // LVAK. F. 1 – 53. Ap. 1. B. 32. L. 10.

⁸⁴ Katalikiško apšvietimo draugijos „Saulė“ įstatymai. K., 1907. P. 3–8.

⁸⁵ Visuotinis „Saulės“ susirinkimas // Vienybė. 1908 01 29 (02 11). Nr. 5. P. 75–76.

⁸⁶ K.Oišausko parodymai. 1928 11 28 // LVA. F. 1557. Ap. 1. B. 725. L. 110.

⁸⁷ Pukienė V. Min. veik.

⁸⁸ Ten pat.

⁸⁹ Karčiauskienė M. Min. veik. P. 166.

išlaikė ir vadinamąsias "rašto mokyklėles", kurių oficialioji statistika nefiksavo. Kaip ten bebūtų, iš visų lietuvių švietimo draugijų "Saulė" nuveikė daugiausia, plėsdama pradžios mokyklų tinklą. Visos disciplinos, be tikybos ir lietuvių kalbos, buvo dėstomos rusiškai. Draugijos mokymo programa mažai kuo skyrėsi nuo valdiškų mokyklų programų. Vis dėlto, V.Pukienės nuomone, to meto lietuvių švietimo draugijų mokymo įstaigose jau ėmė atsirasti tautinės mokyklos bruožų. Lietuvių mokytojai mokė gimtosios kalbos ne tik per lietuvių kalbos pamokas, bet ir neklasiniėje veikloje, be to, mokiniai buvo supažindinami su savo krašto istorija ir geografija⁹⁰. Katalikišką auklėjimo pobūdį garantavo draugijos įstatai. "Saulės" draugijos narių dauguma buvo kunigai, ir jie, be abejo, darė įtaką auklėjimo pobūdžiui.

"Saulė" rūpinosi pedagogikos kadrų rengimu. Kauno moterų dviklasė mokykla, dar vadinama "seminarijėle", rengė merginas mokytojas parapinėms "rašto mokykloms". Su "Saulės" draugija susijusi parengiamųjų kursų suaugusiems veikla. Pasak V.Pukienės, privatūs pedagogikos kursai atsidarė Kaune 1907 m. pradžioje mokytojų T.Žilinsko, M.Vasiliausko ir K.Lekecko iniciatyva. Mokytojams už darbą mokėjo "Saulės" draugija. Po to, kai Vilniaus mokslo apygardos globėjas atsiuntė K.Oišauskui raštą, draudžiantį "Saulės" draugijai išlaikyti šiuos kursus, draugijos valdyba nutarė įsteigti parengiamuosius kursus suaugusiems. Kursai pradėjo veikti nuo 1907 m. rudens. Jie formaliai buvo pavaldūs Kauno miesto keturklasei mokyklai, tačiau faktiškai – tai "Saulės" draugijos įstaiga⁹¹. Kursams vadovavo patyręs pedagogas J.Vokietaitis. Į kursus priimdavo abiejų lyčių lietuvių tautybės asmenis, turinčius iš savo parapijos klebono liudijimą apie gerą elgesį. Nors parengiamieji kursai suaugusiems buvo katalikiškos draugijos įstaiga, kai kurie pedagogai ir kursantai laikėsi kitų pažiūrų. Vis dėlto galima teigti, kad Kaune per "Saulės" draugiją katalikų veikėjams pavyko įtraukti savo įtakos sferon dalį lietuvių pasauliečių inteligentų.

"Saulė" veikė šalia kitų įvairias funkcijas atlikusių Kauno gubernijos lietuvių katalikiškų draugijų, dėl to galėjo rūpintis vien švietimu.

1907 m. vasario mėnesį "Saulės" draugija gavo oficialų popiežiaus palaiminimą⁹², o tų pačių metų rudenį ir vyskupas M.Paliulionis

paaukojo „Saulės“ reikalams 100 rublių⁹³. „Saulės“ vadovams teko išgyventi konfliktų ir kolizijų periodą, tačiau vis dėlto ji tapo pilnakrauje lietuviška katalikiška draugija.

ŠV. KAZIMIERO DRAUGIJA

1906 m. vyko Šv. Kazimiero draugijos transformacija. Tų metų pradžioje draugijos valdyba pakvietė iš Petrapilio A.Dambrauską–Jakštą eiti direktoriaus pareigas. Jis atvyko Kaunan 1906 m. vasaros pradžioje. Paties A.Dambrausko–Jakšto teigimu, jis ir kunigai P.Januševičius, J.Tumas kūrė kitokius religinės spaudos leidimo draugijos įstatus. Kaip pagrindas pasirinkti Karintijoje veikusios katalikiškos Šv. Juozapo draugijos įstatai. Faktiškai naujuosius įstatus parengė kun. P.Januševičius⁹⁴. Vakarų Europoje jau anksčiau veikė tokio pobūdžio draugijos, ypač stiprios Vokietijoje. Bavarijoje katalikų spaudos sąjunga ne tik koordinavo lokalinių spaudos draugijų veiklą, bet ir rengė politinio švietimo vakarus, steigė bibliotekas ir skaityklas. Naujieji įstatai priimti 1906 m. liepos 20 d. – draugijos susirinkime. Jame aktyviai dalyvavo vyskupas sufraganas, kuris įsirašė į draugijos narius. Jo ir kai kurių kunigų prašymu, buvo pakeisti trys naujųjų įstatų punktai, pabrėžiantys draugijos katalikiškumą⁹⁵. Nutarta, kad kol nebus įregistruoti nauji įstatai, draugija turi vadovautis senais „Pasitikėjimo Bendrovės“ įstatais. Numatyta paimti draugijos žinion laikraštį „Nedėldienio skaitymas“ ir leisti žurnalą inteligentams „Draugija“⁹⁶. Visų Šv. Kazimiero

⁹⁰ Pukienė V. Min. veik.

⁹¹ Ten pat.

⁹² Lietuvos apšvietos draugijos „Saulė“ visuotinis susirinkimas // Nedėldienio skaitymas. 1907 02 27 (12). Nr. 9. P. 67.

⁹³ „Saulės“ valdyba. Žemaičių vyskupas laimina „Saulę“ // Nedėldienio skaitymas. 1907 10 23 (06). Nr. 43. P. 338.

⁹⁴ Dambrauskas A. Min. veik. P. 9–16.

⁹⁵ Šv. Kazimiero draugijos pirmininkas kun. A.Dambrauskas. Kaunas // Nedėldienio skaitymas. 1906 08 08 (21). Nr. 34. P. 4–5.

⁹⁶ Dambrauskas A. Min. veik. P. 10.

draugijos spaudinių redaktoriumi paskirtas A.Dambrauskas–Jakštas. Jo prašymu suorganizuota ikilaikinė valdyba: pirmininkas – kun. A.Dambrauskas–Jakštas, sekretorius – kun. J.Byla, kasininkas – kun. P.Januševičius, valdybos nariai – kunigai P.Dogelis ir A.Bajorinas⁹⁷. Susirinkime į draugiją įsirašė 153 dvasininkai, daugiausia iš Žemaičių, taip pat Seinų ir Vilniaus vyskupijų⁹⁸. 1906 m. liepos 20 d. rugsėjo – 20 d. draugijon įsirašė dar 21 kunigas⁹⁹. Naujieji įstatai įregistruoti 1906 m. spalio 3 d. Pagal juos Šv. Kazimiero draugijos tikslas buvo leisti ir platinti naudingas knygas, laikraščius ir kitus spaudinius, ypač tikybinio ir dorovinio turinio. Šiam tikslui pasiekti draugija turėjo turėti savo spaustuvę ir knygyną su skyriais. Platesne prasme ji turėjo atlikti propagandinę funkciją – skleisti religinio gyvenimo žinias, platinti krikščioniškos demokratijos idėjas. Kultūrinę-propagandinę funkciją turėjo atlikti ir numatytos viešos paskaitos, literatūriniai vakarai, populiarūs skaitymai. Draugijos nariais galėjo būti pilnamečiai abiejų lyčių katalikai. Jie privalėjo platinti draugijos išleistus spaudinius ir atlikinėti kai kurias religines apeigas. Narių būta garbės, tikrųjų, nuolatinių ir metinių¹⁰⁰. Nors Šv. Kazimiero draugija buvo įregistruota pagal Laikinuosius nuostatus, tačiau turėjo ir akcinės bendrovės bruožų. Tikrieji nariai turėjo įnešti draugijos kason bent 50 rublių pajų ir buvo vadinami pajininkais. Užtat jie kasmet gaudavo premiją draugijos leidiniais¹⁰¹. Draugija veikė Kauno gubernijoje, nors praktiškai jos leidiniai plito po visą Lietuvą; ją tiesiogiai globojo Žemaičių vyskupas. Šv. Kazimiero draugijos steigėjai buvo vyskupas sufraganas G.Cirtautas, kunigai A.Dambrauskas–Jakštas, P.Januševičius, P.Žadeikis, J.Byla, P.Dogelis¹⁰². Pats A.Dambrauskas–Jakštas draugiją vadino religine. Iš tiesų, tiesioginė vyskupo globa, privalomos religinės apeigos darė ją panašią į tokią, tačiau juridškai ji buvo pasaulietinė. Be to, ji leido ne vien religinę, bet ir grynai pasaulietinę literatūrą. Iš draugijos įstatų ir iš 1907 m. liepos 20 d. susirinkimo eigos matyti, kad vyskupas sufraganas G.Cirtautas suvaidino aktyvų vaidmenį draugijos transformacijoje. Negalima laikyti M.Paliulionio ir G.Cirtauto pagrindiniais draugijos iniciatoriais ir kūrėjais, tačiau jie, kaip ir “Saulės” draugiją, kreipė ją katalikiška linkme. Nors jos įstatuose nepabrėžiamas tautiškumas, tačiau draugijos nariai buvo lietuviai, leidžiama spauda – taip pat lietuviška.

1906 m. lapkričio 30 d. įvyko steigiamasis Šv. Kazimiero draugijos susirinkimas. Buvo išrinkta nauja valdyba, o jos pirmininku liko A.Dambrauskas–Jakštas. Tikraisiais nariais buvo priimti 175 kunigai ir 3 moterys¹⁰³. Kaip ir buvusi bendrovė, naujoji draugija liko iš esmės dvasininkų organizacija. Šv. Kazimiero draugija nuo 1905 m. pabaigos iki 1907 m. pabaigos išleido 34 knygeles¹⁰⁴. Be religinės, buvo leidžiama ir pasaulietinė literatūra, skirta socialiniams, ūkiniais bei kultūros klausimams. A.Dambrausko–Jakšto, J.Bikino, K.Šaulio knygelėse buvo polemizuojama su socialistais ir kartu išreiškiamos to meto lietuvių krikščionių demokratų pažiūros. Tą patį galima pasakyti ir apie draugijos leidžiamą periodinę spaudą. 1907 m. sausio 8 d. Šv. Kazimiero draugijos posėdyje buvo nutarta, kad žurnalo „Draugija“ ir laikraščio „Nedėldienio skaitymai“ administravimą iš jų redaktoriaus ir leidėjo A.Dambrausko–Jakšto perima minėta draugija¹⁰⁵. Analogiškai 1907 m. gruodžio 17 d. buvo perimtas laikraščio „Vienybė“ administravimas iš jo redaktoriaus A.Aleknos¹⁰⁶. Šv. Kazimiero draugijos veikla Kauno gubernijoms ir visos Lietuvos katalikų draugijoms buvo labai svarbi – jos leidiniuose teoriškai pagrindžiamas vienu ar kitu draugijų reikalingumas, skelbiama informacija apie pačių draugijų veiklą.

Pagal įstatus draugijos spaudinius turėjo platinti knygynai, taip pat draugijos nariai. A.Dambrauskas–Jakštas nurodė, kad Šv. Kazimiero draugija gavo leidimą įsteigti savo knygyną tik 1913 metais¹⁰⁷.

⁹⁷ Šv. Kazimiero draugijos pirmininkas kun. A. Dambrauskas. P. 5.

⁹⁸ Statistika // Nedėldienio skaitymas. 1906 08 22 (09 04). Nr. 36. P. 7.

⁹⁹ „Šv. Kazimiero Draugijos“ pranešimas // Nedėldienio skaitymas. 1906 11 29 (12). Nr. 50. P. 7.

¹⁰⁰ Šv. Kazimiero Draugijos įstatai. K., 1906.

¹⁰¹ Draugijos valdyba. Svarbus pranešimas: spalio 10 d. registruotoji Kaune Šv. Kazimiero draugija // Nedėldienio skaitymas. 1907 01 03 (16). Nr. 1. P. 1.

¹⁰² Šv. Kazimiero Draugijos įstatai. P. 29.

¹⁰³ Dambrauskas A. Min. veik. P. 12.

¹⁰⁴ Ten pat. P. 41–43.

¹⁰⁵ Šv. Kazimiero draugijos valdybos protokolų knyga // VUBRS. F. 1. B.D – 979. L. 3.

¹⁰⁶ Ten pat. L. 63.

¹⁰⁷ Dambrauskas A. Min. veik. P. 79.

Iki tol draugija platinusi spaudą tik per svetimus knygynus, tačiau šie biznio sumetimais pardavinėdavo gana blogas knygas¹⁰⁸. Tačiau jau 1906 m. iš Kauno kunigų susikūrė komitetas viešo lietuvių katalikų knygyno (bibliotekos) su skaitykla steigimui. Tas komitetas išsirinko savo valdybą. Komiteto ir valdybos pastangomis 1906 m. gegužės 6 d. buvo gautas leidimas steigti knygyną, o 1906 m. spalio 16 d. knygynas atidarytas. Atidaryme dalyvavo vyskupas sufraganas G.Cirtautas ir Šv. Kazimiero draugijos pirmininkas A.Dambrauskas-Jakštas. Pats knygynas įsikūrė tuose pačiuose namuose, kur buvo Šv. Kazimiero draugijos redakcija¹⁰⁹. Būta ir privačių knygynų, kuriuose palankiai žiūrėta į katalikišką literatūrą. Antai Biržuose nuo 1906 m. pradžios savo knygyną turėjusi O.Januševičiūtė pareiškė, kad nepardavinės priešiškos bažnyčiai literatūros¹¹⁰.

Neturėdama savos spaustuvės, Šv. Kazimiero draugija naudojosi S.Banaičio spaustuvės paslaugomis.

A.Dambrausko-Jakšto apskaičiavimais, draugijoje 1906 m. buvo 4063, o 1907 m. – 5416 nariai¹¹¹. Gausiausias buvo metinių narių skaičius, iš jų būta daug pasauliečių, ypač moterų. Taip, matyt, buvo realizuojama XIX a. pabaigoje katalikiškoje spaudoje iškelta idėja spaudos platinimui panaudoti netekėjusias religingas merginas. Kun. K.Šleivio laiškas, matyt, datuotinas 1906 metais, atspindi draugijos veikėjų nuotaikas periferijoje. Kun. K.Šleivys skundėsi negausiu draugijos narių skaičiumi, sunkumais platinant spaudą, kunigų šykštumu ir pasyvumu. Jo nuomone, kunigai turėjo panaudoti spaudos platinimo darbui davatkas. Stigo reklamos apie draugiją. Jos populiarumui pakelti reikėjo gauti popiežiaus palaiminimą¹¹². Nuo 1907 m. pradžios "Nedėldienio skaityme" imtos skelbti metinių narių pavardės. 1907 m. kovo 10 d. vyskupo M.Paliulionio prašymu Pijus X suteikė Šv. Kazimiero draugijai dvasiškas malones.

Šv. Kazimiero draugija rūpinosi ir reikalais, peržengiančiais jos kompetenciją. 1906 m. liepos 20 d. per visuotinį susirinkimą iškeltas klausimas dėl krikščionių demokratų socialinės veiklos Lietuvoje. Išrinktas iš kunigų komitetas, kuris turėjo rūpintis visuomeniniais reikalais¹¹³. Šv. Kazimiero draugija finansiškai rėmė kitas lietuvių katalikiškas draugijas¹¹⁴. Kauno gubernijoje nebuvo jokios

dominuojančios lietuvių katalikų draugijos. Visos jos buvo specializuotos. Tačiau galima teigti, kad tam tikru mastu koordinuojantį vaidmenį atliko Šv. Kazimiero draugija.

DARBININKŲ DRAUGIJOS KAUNO ŠV. JUOZAPO DRAUGIJA

1905–1907 m. Lietuvoje ėmė kurtis katalikiškos darbininkų draugijos. Ypač daug vietos istoriografijoje skiriama Kauno Šv. Juozapo draugijai, kadangi jos nariai tiesiogiai konfrontavo su socialistais. Tuo tarpu draugijos socialinės ir kultūrinės veiklos aspektai vos paminėti. Iš anksto reikia pasakyti, kad nagrinėjamu laikotarpiu tai buvo transnacionalinė draugija. Temos objektu ji laikoma dėl to, kad dauguma draugijos narių lietuvių kilmės darbininkai, o jai vadovavo Kauno Lietuvos katalikiškų draugijų organizatorius K.Oišauskas.

Mes neturime duomenų, kaip susibūrė draugija ir kas parašė jos įstatus. Iki 1906 m. nebuvo jokios Kauno fabrikų darbininkų viešosios organizacijos, išskyrus ligonių kasas fabrikų kontorose bei privačias 20–30 žmonių savišalpos draugijėles¹¹⁵. Lietuvių enciklopedijoje teigiama, kad Šv. Juozapo draugiją 1906 m. kovo 4 d. įsteigė kun. K.Oišauskas ir jo suorganizuoti darbininkai¹¹⁶. Draugija įregistruota 1906 m. birželio 1 d.¹¹⁷ Pagal įstatus jos tikslas buvo darbo žmonių gyvenimo sąlygų gerinimas, religinis, mokslinis,

¹⁰⁸Ten pat.

¹⁰⁹Prancė. Viešo lietuvių katalikų knygyno Kaune atidarymas // Nedėldienio skaitymas. 1906 08 16. Nr. 35. P. 4.

¹¹⁰Dixi. Biržai // Ten pat.

¹¹¹Dambrauskas A. Min. veik. P. 15.

¹¹²K.Šleivio laiškas A. Dambrauskui. B.d. // VUBRS. F. 1. B.E – 55. L. 23.

¹¹³Kaunas // Nedėldienio skaitymas. 1906 08 01 (14). Nr. 33. P. 5.

¹¹⁴Šv. Kazimiero draugijos valdybos protokolų knyga // VUBRS. F. 1. B.D – 979. L. 47.

¹¹⁵Kun. P.Turauskas. Apie Kauno darbininkus // Vadovas. 1912. Nr. 14. P. 384–388.

¹¹⁶Šv. Juozapo darbininkų draugija // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1957. T. 10. P. 105.

¹¹⁷Registruojamų draugijų sąrašas // LVIA. F. 378. BS. 1906. B. 169. L. 6.

tautinis ir visuomeninis draugijos narių švietimas, materialinis jų rėmimas ir naudingi pasilinksminimai. Tikslui pasiekti numatytos įvairios priemonės: bendri susirinkimai, biblioteka, skaitykla, spaudos organas, Šv. Komunija, Šv. Juozapo dienos šventimas, komiteto dėl nesutarimų tarp darbininkų ir darbdavių pašalinimo steigimas, pagalbos kasa draugijos nariams, kasos laidojimo ir ligos atveju, juridinis biuras, draugijos narių vaikų globa – prieglaudos ir mokyklos, orkestras, choras ir kt.

Draugijos nariai buvo paprastieji, ypatingieji ir garbės. Paprasčiaisiais nariais galėjo būti kiekvienas dirbantis gerų papročių katalikas, gyvenantis Kaune ir turintis paprastųjų narių rekomendaciją. Draugijos pirmininku galėjo būti tik kunigas, patvirtintas vietinio vyskupo¹¹⁸.

Pagal įstatus draugija aiškiai katalikiško, tačiau ne tautiško pobūdžio, nors jos iniciatorius ir steigėjas K.Oišauskas ir kai kurie nariai buvo lietuviai. Tarp Vakarų Europos krikščionių demokratų sprendžiamų socialinių klausimų pramonės darbininkų problemos užėmė dominuojančią vietą. Artimiausias pavyzdys buvo Lenkija, kur 1905 m. ėmė kurtis katalikiškos darbininkų draugijos. Matyt, skubų Kauno Šv. Juozapo draugijos steigimą lėmė ta pati situacija, kaip ir Lenkijoje – katalikiškų pažiūrų darbininkams reikėjo atsispirti prieš revoliucijos metu didelę įtaką įgavusius socialistus, parodyti, kad galima savaip spręsti socialines problemas. Faktiškai 1906–1907 m. draugijos nariai daugiausia kovojo su socialistais, o tautiškumu tik pradėjo domėtis. Tai, kad draugijos pagrindinis uždavinys buvo kova su socialistais, teigė to meto kairioji spauda ir pokario metų lietuvių tarybinė istoriografija. Šį teiginį patvirtino ir katalikiška spauda. Antai 1907 m. „Šaltinis“ rašė, kad kun. K.Oišauskas įsteigė darbininkų draugiją „Šventas Juozapas“ kovai su socializmu¹¹⁹. „Nedėldienio skaityme“ teigiama, kad darbininkai katalikai įsteigė draugiją apsigynimui nuo socialistų mušikų¹²⁰.

Kaip draugijai sekėsi vykdyti uždavinius, numatytus jo įstatuose? Iš fabrikanto Tilmanso draugija įsigijo salę 1000 žmonių, turėjo orkestrą, skaityklą, teatrą, šelpė bedarbius ir ligonius, įsteigė kassas ligos ar mirties atveju, ketino steigti vartotojų bendrovę¹²¹. V.Lauraitis teigė, kad draugija nebuvo populiarė ir 1907 m. turėjo šiek tiek daugiau kaip 900 narių¹²². Pasak kun. P.Turausko, į

juozapiečius išsyk įsirašė daugiau kaip 1000 narių. Tai nebuvo gerai, nes siekiant gausumo į draugijos narių gretas pateko svetimų ir piktavalių žmonių¹²³. Kun. V.Pacevičius 1907 m. rugpjūtyje pateikė tokius duomenis: bendras narių skaičius nesiekia 1100, iš jų 760 užsirašiusių yra lenkai, lietuvių gali būti apie 300. Atsakydamas į tai, nenustatytas asmuo slapyvardžiu Lietgalis rašė, kad apskaičiuoti, kiek yra lietuvių draugijoje, neįmanoma – pagal kilmę beveik visi nariai lietuviai, pagal tautinį susipratimą – lietuvių mažuma¹²⁴. Galima pritarti šiai Lietgalio nuomonei – tautinio susipratimo procesas Kaune tuo metu dar tik buvo prasidėjęs ir steigiamos katalikiškos draugijos turėjo spartinti šį procesą. Nėra tiesioginių įrodymų, kad Šv. Juozapo draugijos vadovai turėjo tokį tikslą. Tačiau tolesnė įvykių raida – draugijos skilimas į 3 draugijas (lietuvišką; lenkiškai kalbančiųjų, bet simpatizuojančių lietuviams; prolenkišką), carinių pareigūnų požiūris į ją, kaip keliančią separatistinius tikslus, leidžia daryti prielaidą, kad kai kurie katalikų veikėjai manė per šią draugiją spartinti Kauno darbininkų tautinį susipratimo procesą. Iš kokių pramonės įmonių darbininkų susidarė Šv. Juozapo draugijos kontingentas, galima atsekti iš darbininkų surašymo komisijų adresų. Nurodomos šios dirbtuvės: Tilmanso senoji ir naujoji, Šmito, Rekošo, Geležinkelio, Šuvalovo¹²⁵. Turint galvoje, kad 1906–1907 m. draugija išgyveno sunkius laikus, negalima sutikti su V.Lauraičiu, teigiančiu, kad ji nebuvo populiari. Ar galime pavadinti šią organizaciją profsajunga? Lyginant Laikinių nuostatų apibrėžtus profsajungų tikslus

¹¹⁸Brensztejn M. Informator o towarzystwach na Litwie i Rusi Białej. W., 1914.

¹¹⁹Margalis [Šnapštys J.] Kaunas // Šaltinis. 1907. Nr. 19. P. 299.

¹²⁰Šv. Juozapo Draugijos sąnarys. Kaunas // Nedėldienio skaitymas. 1906 10 31 (11 13). Nr. 46. P. 4–5.

¹²¹D.D. [Bikinas J.?] Lenkų darbai Kaune // Šaltinis. 1907. Nr. 26. P. 406.

¹²²Lauraitis V. Klerikalinių organizacijų kūrimasis ir jų reakcinis vaidmuo 1905–1907 m. revoliucijos ir Stolypino reakcijos metais // LTSR AMMD. Istorija. T. 17, sąs. 1. 1977. P. 56.

¹²³Kun. Turauskas P. Min. veik. P. 384.

¹²⁴Laiškai į redakciją // Nedėldienio skaitymas. 1907 09 07 (20). Nr. 32. P. 225.

¹²⁵Ten pat.

ir Šv. Juozapo draugijos įstatuose keliamus uždavinius, matyti, kad savo pobūdžiu ji buvo profsajunga. Tačiau pagal nuostatus profesinė sąjunga turi vienyti vienos pramonės šakos darbininkus, o į Šv. Juozapo draugiją būrėsi darbininkai iš įvairių fabriku. Kauno gubernatorius P. Veriovkinas (Veriovkin) kvalifikavo ją kaip neprofesinę draugiją¹²⁶. Ji neminima ir registruojamų profsajungų sąrašė. Apskritai tarp visuomeninių darbininkus vienijančių draugijų ir profsajungų tuo metu nebuvo aiškios ribos. 1907 m. Kaune buvo įregistruota profesinė Romos katalikų tikėjimo fabriku ir gamyklų darbininkų pakuotojų draugija. Jos įstatai panašūs į Šv. Juozapo draugijos įstatus. Tautiniu ir kalbiniu požiūriu, matyt, buvo panaši ir šios draugijos narių sudėtis. Tačiau ši profesinė draugija niekuomet nekėlė kokių nors tautinių tikslų ir, matyt, jai darė įtaką lenkų veikėjai, todėl ji nenagrinėjama. V. Biržiška Kauno Šv. Juozapo draugiją apibūdino kaip "geltonąją" profesinę darbininkų draugiją¹²⁷. "Geltonųjų" profsajungų, paplitusių JAV ir Vakarų Europoje, tikslas – organizuoti streiklaužystę.

Apie Kauno Šv. Juozapo draugijos narių kovą su socialistais daug rašyta ir ano laikotarpio kairiojoje, ir pokarinėje lietuvių tarybinėje spaudoje. Čia keliamas uždavinys parodyti, kad kovodama su socialistais Šv. Juozapo draugija reiškėsi kaip katalikiška organizacija. Socialistų spaudoje ji dažnai vadinta katalikiška partija¹²⁸. Nežinomas asmuo, pasirašęs "Belorus", laiške-kreipimesi į K. Olšauską teigė, kad šis suorganizavo vieną katalikišką partiją (autorius, matyt, turėjo galvoje, kad K. Olšauskas padėjo organizuoti Konstitucinę katalikų partiją Kaune), bet paskui subūrė antrą partiją, vadinamąją "Švento Juozapo broliją"¹²⁹. Šv. Juozapo draugiją kaip "mūsų partiją" apibūdino ir draugijos valdybos narys J. Bulionis laiške K. Olšauskui¹³⁰. Kauno gubernijos valdybos tarybos narys P. Reviakinas (Reviakin) 1909 m. pranešime Vidaus reikalų ministerijai teigė, kad kun. K. Olšausko kūdikis Šv. Juozapo draugija kartoja barono E. Ropo politiką (matyt, turėta omeny vyskupo E. Ropo įkurta Konstitucinė katalikų partija)¹³¹. Mūsų nuomone, žodis "partija" – neatsitiktinai Šv. Juozapo draugijai prigijęs epitetas. Lietuvoje tikrąja to žodžio prasme katalikiškos partijos su savo struktūromis neturėjo tinkamų sąlygų veikti. Kauno Šv. Juozapo draugija turėjo kai kurių partijos bruožų – tam tikru

mastu atstovavo katalikiškų įsitikinimų Kauno darbininkų interesams. Pagal įstatus ji turėjo atlikti socialinę ir kultūrinę funkciją, praktiškai daugiausia ėmėsi ideologinių ir politinių funkcijų – per revoliuciją, kai socialistai buvo ypač populiarūs, ji laikė iškėlusį katalikybės vėliavą tarp darbininkų, kas buvo nelengva. Šv. Juozapo draugija turėjo ir ideologinių, ir politinių oponentų – tuo metu tarp Kauno darbininkų veikusių socialistus¹³². Ar ši draugija buvo ofenzyvoje ar defenzyvoje prieš socialistus – sunku pasakyti. To meto spaudoje gausu abipusių kaltinimų ir tai galėtų būti specialaus tyrimo objektas. Čia tik pateikiamos iliustracijos, kokia įtempta padėtis buvo susidariusi tarp skirtingų pažiūrų Kauno darbininkų. “Nedėldienio skaityme” minimas socialistų sušaudytas Šv. Juozapo draugijos narys V.Valavičius¹³³. Juozapiečiai grasinė, kad už kiekvieną nušautą saviškį nušaus po socialistą, paskui susitarę su socialistais, kad vieni kitų nežudys¹³⁴. 1907 m. K.Olšauskas prašė gubernatoriaus leidimo laikyti ginklus septyniems patikimiems darbininkams. Buvo leista tik dviem¹³⁵. Draugijos valdybos narys J.Bulionis perspėjo K.Olšauską, kad jį ir kai kuriuos draugijos narius socialistai nuteisę mirti¹³⁶. Juozapiečiai savo ruožtu 1906 m. rudenį parėmė Kauno fabrikantų suorganizuotą lokautą¹³⁷. Pasak V.Lauraičio, juozapiečiai platino tarp darbininkų religinę

¹²⁶P.Veriovkino 1906 06 05 laiškas Vilniaus generalgubernatoriui // LVIA. F. 378. BS. 1906. B. 169. L. 37.

¹²⁷Severinas V. [Biržiška V.] Kunigas Kastantinas Alšauskis.

¹²⁸Krikščionių–juodašimčių darbai // Skardas. 1907. Nr. 3; Korespondencija iš Kauno // Echo. 1906. N 16.

¹²⁹1907 03 02 nežinomo asmens laiškas–kreipimasis į K.Olšauską // RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 918. L. 253.

¹³⁰J.Bulionio laiškas K.Olšauskui 1906 02 31 // Ten pat. L. 244.

¹³¹P.Reviakino 1909 11 11 pranešimas Vidaus reikalų ministerijai // Ten pat. L. 3.

¹³²Kun. Turauskas P. Min. str. P. 384.

¹³³Juozapietis. Kaunas // Nedėldienio skaitymas. 1907 01 10 (23). Nr. 2. P. 2.

¹³⁴Kun. Turauskas P. Min. str. P. 384.

¹³⁵Rūmų patarėjas 1910 05 02 Kauno gubernatoriui // RVIA. F. 821. Ap. 3. B. 918. L. 210–213.

¹³⁶J. Bulionio laiškas K. Olšauskui. Ten. pat. L. 244.

¹³⁷Korespondencija iš Kauno // Echo. 1906. N 16. S. 22.

literatūrą, provokatoriškus lapelius, degino socialdemokratų leidinius. 1906–1907 m. jie surinko ir sudegino apie 200 „Naujosios Gadynės“ egzempliorių¹³⁸. Carinė administracija tuo metu simpatizavo draugijai. Antai 1907 m. apie ją gerai atsiliepė Vidaus reikalų ministerija¹³⁹. Kairioji spauda tada ir vėliau kaltino K.Olšauską bei draugijos narius, kad jie tiesiogiai bendradarbiauja su carine „ochranka“. Šis klausimas reikalauja specialaus tyrimo, kadangi nesiremta kokiais nors tiesiogiai jų kalte įrodančiais dokumentais.

1907 m., apriimus kovoms su socialistais, kilo kalbų vartojimo draugijoje klausimas. M.Brenšteino teigimu, pirmaisiais devyniais draugijos gyvavimo mėnesiais susirinkimuose diskutuota ir lenkiškai, ir lietuviškai¹⁴⁰. Pasak kun. P.Turausko, oficiali kalba buvo tik lenkų¹⁴¹. Kol politinė padėtis buvo įtempta, kalbos klausimas neiškilo. Draugijos nariai kalbėjo plačiausiai vartojama, visų mokama kalba. P.Turauskas teigė, kad lietuvių kalbos vartojimu draugijoje ėmė rūpintis kun. J.Šnapštys¹⁴². 1907 m. kovo 11 d. susirinkime buvo nutarta vieną savaitę kalbėti lenkiškai, kitą – lietuviškai¹⁴³. Lenkams tas nepatiko. Endekai advokatai Bucjarskiai, kunigai B.Žongolovičius (Żongołowicz), Liausas (Laus), V.Pacevičius (Pacewicz), P.Kriškijonas (Kryškjan) ir Savickis (Sawicki) suagitavo lenkiškai kalbančius darbininkus neleisti lietuviams kalbėti per susirinkimus lietuviškai, įskundė K.Olšauską vyskupui M.Paliulioniui, esą jis norėjęs lenkus darbininkus sulietuvinti. K.Olšauskui reikalaujant, vyskupas paskyrė tyrimo komisiją, kuri nustatė, kad kaltinimas buvo neteisingas¹⁴⁴. Kelti vaidus tarp Kauno darbininkų padėjo „Sokolo“ draugija, į kurią perėjo keletas juozapiečių. Nors vyskupas M.Paliulionis ir nepalaikė endekų iškelto kaltinimo, vis dėlto 1907 m. rugsėjo 12 d. visuotiniame draugijos susirinkime maždaug 150 balsų prieš 15 nutarta, kad posėdžiuose būtų kalbama lenkiškai, o nesutinkantys iš draugijos pašalinami¹⁴⁵. Senoji draugijos valdyba ir jos pirmininkas K.Olšauskas atsistatydino. Kauno vicegubernatoriaus teigimu, K.Olšauskas atsisakė draugijos pirmininko pareigų 1907 m., o naujas pirmininkas kun. P.Kriškijonas išrinktas tik 1908 m. liepos 27 d.¹⁴⁶ Iš draugijos pasitraukę lietuviai ėmė rūpintis įsteigti naują draugiją. Registruojamų draugijų sąrašė užfiksuota, kad „Lietuvių Romoskatalikų darbininkų Šv. Juozapo draugija Kaune“ įregistruota 1907 m.

gruodžio 18 d.¹⁴⁷ Faktiškai ji pradėjo veikti 1908 m. pabaigoje. Atlikus reviziją, senąją draugiją nutarta uždaryti 1908 m. lapkričio 19 d.¹⁴⁸ 1908 m. pabaigoje susiorganizavo 3 draugijos – prolenkiška, lenkiškai kalbančių, bet simpatizuojančių lietuviams, ir lietuviška¹⁴⁹. E.Griškūnaitė teigė, kad krikščionys demokratai stengėsi suskaldyti darbininkų vienybę, sukelti tarp jų nacionalinę neapykantą, dėl to jų draugijos buvo steigiamos pagal tautybę¹⁵⁰. Tai dogmatinis, neatitinkąs tikrovės aiškinimas. Visoje Europoje krikščionys demokratai vienijo darbininkus į katalikiškas draugijas ir profsąjungas, stengdamiesi savaip spręsti darbininkų problemas. Tai kam gi šiuo atveju reikėjo specialiai skaldyti katalikišką Šv. Juozapo darbininkų draugiją? Čia išryškėjo skirtingi lietuvių ir lenkų visuomenės veikėjų interesai, taip pat prasidėjęs Kauno darbininkų tautinio susipratimo procesas, kurį minimos draugijos veikla ir pagreitino.

ŠIAULIŲ ŠV. JUOZAPO DRAUGIJA

1906 m. gruodžio 1 d. įregistruota Šv. Juozapo darbininkų draugija Šiauliuose¹⁵¹. Draugijos steigėjai – kun. J.Maciejauskas (lietuvių krikščionių demokratų veikėjas, rūpinęsis darbininkų socialiniais

¹³⁸Lauraitis V. Min. str. P. 53.

¹³⁹Vidaus reikalų ministerija Vilniaus generalgubernatoriui. 1907 m. // LVIA. F. 378 BS. 1907. B. 169. L. 62.

¹⁴⁰Brensztejn M. Min. veik. P. 278.

¹⁴¹Kun. Turauskas P. Min. str. P. 384.

¹⁴²Ten pat.

¹⁴³Brensztejn M. Min. veik. P. 278.

¹⁴⁴K.Olšausko 1928 11 28 parodymai // LVA. F. 1557. Ap. 1. B. 725. L. 111.

¹⁴⁵L-is. Lenkomanų įnirtimas // Nedėldienio skaitymas. 1907 09 14 (17). Nr. 36. P. 287.

¹⁴⁶Kauno vicegubernatoriaus 1908 11 26 raštas Vilniaus generalgubernatoriui // LVIA. F. 378. BS. 1906. B. 169. L. 507.

¹⁴⁷Registruojamų draugijų sąrašas // Ten pat. L. 455.

¹⁴⁸Kauno vicegubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui // Ten pat. L. 507

¹⁴⁹Kun. Turauskas P. Min. str. P. 384.

¹⁵⁰Griškūnaitė E. Min. veik. P. 206.

¹⁵¹Registruojamų draugijų sąrašas // LVIA. F. 378. BS. 1906. B. 169. L. 52.

reikalais) ir dar 7 asmenys. Tikslais ir veiklos būdais ji buvo panaši į Kauno Šv. Juozapo draugiją, susikūrusi taip pat ne tautiniu, o katalikišku pagrindu. Draugija irgi buvo politinio pobūdžio. Jos nariai kreipėsi į Amerikos lietuvių paramos. Šiaulių darbininkai atvirame laiške Amerikos lietuviams darbininkams taip apibūdino Šiaulių Šv. Juozapo draugijos veiklą: "Tikslas tokios draugijos yra kovoti su socialistais ir paimti į savo globą visus darbininkus. Draugija visomis keturiomis priešinosi streikų vedimui ir nuolat kalba darbininkams, kad tik nuolankumu jie laimėsia"¹⁵².

Apie kokius nors tautinius konfliktus draugijoje duomenų nėra. Lietuvybės požiūriu Šiauliai ir jų apylinkės buvo palankesnėje padėtyje negu Kaunas. 1907 m. vasarą draugija turėjo 400 narių, mokyklą, skaityklą, orkestrą, teikė pašalpas savo nariams ligoniams. 1907 m. vasarą buvo įregistruota Tauragės Šv. Juozapo draugija¹⁵³. Visos šios darbininkų draugijos veikė autonomiškai. Krikščionys demokratai daug dėmesio skyrė darbininkų socialiniams reikalams. Dėl to meto politinės situacijos Lietuvoje ir nacionalinių konfliktų darbininkų draugijos negalėjo organizuoti bent kiek platesnės socialinės bei kultūrinės veiklos. Vis dėlto šių draugijų veikla skatino katalikų darbininkų visuomeninį aktyvumą ir tam tikru mastu žadino jų tautinį susipratimą.

KAUNO ŠV. ZITOS DRAUGIJA

1907 m. liepos 3 d. Kaune įregistruota Lietuvių katalikų Šv. Zitos moteriška draugija¹⁵⁴. Steigti tokio pobūdžio draugiją rengtasi jau nuo 1907 m. pradžios. Pagal įstatus – tai darbininkų ir tarnaičių draugija, tačiau praktiškai ji orientavosi į tarnaites, atvykstančias dirbti į Kauną iš apylinkių, esančių Kauno ir Suvalkų gubernijose. Kodėl tokios draugijos reikia, labai aiškiai suformulavo vienas iš jos iniciatorių kun. P. Dogelis: "Reikalas kurti lietuvių katalikų tarnaičių ir darbininkų draugiją buvo aiškus. Reikėjo apsaugoti atvykstančias į miestą iš kaimo lietuvaite mergaites nuo ištvirkimo, palaikant jų dorą ir tikėjimą, ir apsaugoti jas nuo sulenkėjimo. Kadangi Kaune dauguma ponų buvo iš lenkuojančių arba rusai, tai patekus pas juos tarnauti, buvo didelio pavojaus ištautėti"¹⁵⁵.

Pagal įstatus, kuriuos patvirtino dvasiškoji vyresnybė, draugijos tikslas buvo pagerinti darbininkų ir tarnaičių gyvenimo būvį, šelpti draugijos nares bei šviesti jas tikėjimo, doros, mokslo ir visuomenės reikaluose. Kaip priemonės šiam tikslui pasiekti numatyta rengti kultūrinius renginius, steigti knygyną, skaityklą, laikraštį, mokyklą, kursus, chorą, teatrą; dėl socialinės rūpybos įkurti biurą tarnystei surasti, komitetą nesusipratimams tarp tarnaičių ir jų šeiminių šalinti, šelpti draugijos nares ligos, mirties atveju, padėti rasti tarnaitėms butus¹⁵⁶.

Kauno gubernijos atmintinėje knygelėje fiksuojama, kad tai buvo profesinė draugija¹⁵⁷. Iš tiesų skirtingai nuo Šv. Juozapo draugijos, jos nariai vienijosi pagal profesiją. Praktiškai Šv. Zitos draugija nespėdė tarp tarnaičių ir jų darbdavių kilusių konfliktų, tik jas globojo ir šelpė.

Draugija susidėjo iš tikrųjų narių, narių patarėjų ir garbės narių. Tikraja nare galėjo būti kiekviena pilnametė gero elgesio darbininkė ar tarnaitė¹⁵⁸. Nepažymėta jokia draugijos narių tautinė priklausomybė, nors pagal įstatus tai lietuviška draugija. Į draugiją buvo priimamos ir lenkiškai kalbančios tarnaitės su sąlyga, kad jos neardys draugijos tvarkos¹⁵⁹. Matyt, kaip ir Šv. Juozapo draugijoje, buvo tikimasi nelietuviškai kalbančius narius auklėti lietuviška dvasia. Pagal įstatus draugijos valdybą sudarė pirmininkas – kunigas, būtina tvirtinamas vietinio vyskupo, ir 7 nariai¹⁶⁰. 1907 m. rugpjūčio 29 d. steigiamasis susirinkimas rinko valdybą iš pirmininko kun. Jarošūno, pirmininko pagalbininkės Račkauskienės,

¹⁵²Griškūnaitė E. Min. veik. P. 205.

¹⁵³Registruojamų draugijų sąrašas // LVIA. F. 378. BS. 1906. B. 169. L. 403.

¹⁵⁴Ten pat.

¹⁵⁵Kun. Dogelis P. Kauno Šv. Zitos Draugija // Naujoji Vaidilutė. 1933. Nr. 7. P. 304.

¹⁵⁶Dieve, palaimink krikščionišką darbą. Kauno lietuvių katalikų Šv. Zitos Moteriška Draugija. [B. d. ir b. v.] P. 7.

¹⁵⁷Памятная книжка Ковенской губернии на 1908 год. К., 1908. С. 144.

¹⁵⁸Dieve, palaimink krikščionišką darbą. P. 9.

¹⁵⁹P. D. [Dogelis P.] Apie tarnaičių draugiją // Vienybė. 1907. Nr. 1. P. 6.

¹⁶⁰Dieve, palaimink krikščionišką darbą. P. 14–15.

iždininko kun. P.Dogelio, raštininkės Tamulevičiūtės ir 5 kandidačių¹⁶¹. Susirinkime dalyvavo kun. prof. P.Januševičius. Jis buvo daugelio Kauno katalikų draugijų (taip pat ir moterų katalikų draugijos) ideologas. Todėl galima manyti, kad P.Januševičius įnešė savo indėlį ir į Šv. Zitos draugijos kūrimą. Iki 1907 m. pabaigos į draugiją įsirašė 315 narių. Draugijos bute nemokamai gyveno 47 tarnaitės. Per biurą susirado sau darbo vietas 17 tarnaičių. Dviem tarnaitėms duota pašalpa¹⁶². Taigi draugija iš pradžių užsiėmė savo narių socialinės rūpybos klausimais. Apie tautinę ir katalikišką draugijos veiklos dvasią per šiuos kelis mėnesius pasakyti ką nors sunku. Tarnaitės draugijos bute gyveno tikrai religinėje atmosferoje¹⁶³.

“MOTINĖLĖS” DRAUGIJA

Rūpindamiesi įvairiais socialiniais sluoksniais, lietuvių katalikų veikėjai nepamiršo studijuojančio jaunimo. 1906 m. pradėta rūpintis “Motinėlės” draugijos legalizavimu. 1906 m. rugsėjo 5 d. draugijos steigėjai kunigai P.Korzonas, H.Laumianskis, P.Tiškevičius, Panevėžio mokytojų seminarijos lietuvių kalbos dėstytojas J.Jablonskis, V.Antanavičius, J.Kozakevičius ir J.Balčikonis įteikė prašymą dėl įstatų registracijos¹⁶⁴. Pirmajame įstatų projekte numatyta, kad “Motinėlė” veiks ne vien Kauno gubernijoje, bet ir lietuvių gyvenamose Vilniaus ir Suvalkų gubernijų vietovėse¹⁶⁵. Draugija įregistruota 1906 m. gruodžio 1 d.¹⁶⁶ Pagal įstatus jos tikslas – talentingo jaunimo, siekiančio aukštesniojo mokslo, šelpimas. Nurodoma, kad desinatoriai turi būti katalikų tikybos, į pasirinktą mokslo šaką neatsižvelgiama. Draugijos valdyba turėjo atsižvelgti į desinatorių gabumus, jų materialinę padėtį ir priklausymą lietuvių tautai¹⁶⁷. Stipendiatai buvo įpareigojami, kai praturtės, grąžinti draugijai pašalpą. Iš tikrųjų “Motinėlė” veikė Kauno gubernijoje¹⁶⁸, tačiau baigę mokslus desinatoriai dirbo įvairiuose Lietuvos kampeliuose.

Iš pažiūros draugija kėlė vien pasaulietinius tikslus. Praktiškai ši organizacija susidėjo beveik vien iš kunigų. Tik dvasininkai iš lietuvių visuomenės tarpo turėjo galimybę altruistiškai šelpiti studentus.

Draugijos steigiamasis susirinkimas įvyko 1907 m. vasario 21 d. Kaune. Į valdybą išrinkti: pirmininkas – kun. A.Dambrauskas–Jakštas, kasininkas – kun. K.Šaulys, kandidatais – kun. J.Vailokaitis, kun. J.Bikinas, kun. P.Korzonas. Iš pradžių į draugiją įstojo 37 kunigai ir vyskupas G.Cirtautas¹⁶⁹. Metų gale draugijai priklausė 74 tikintieji nariai ir 12 šelpėjų. Tarp narių buvo 71 dvasininkas ir 3 pasauliečiai, tarp šelpėjų – 10 kunigų ir 2 pasauliečiai¹⁷⁰. 1907 m. “Motinė” sušelpė 6 žmones. Iš jų dviem suteikta vienkartinė ar dvikartinė pašalpa, o 4 žmonės buvo laikomi draugijos stipendiatais. 1908 m. pradžioje stipendiatais buvo medikas J.Mikulskis, studijavęs Vienos universitete, filologai K.Būga ir J.Balčikonis, Peterburgo universiteto studentai. Iki 1907 m. pradžios draugija šelpė literatę M.Pečkauskaitę-Šatrijos Ragana, Ciuricho universiteto studentę. Dėl lėšų stokos draugija atsisakė suteikti pašalpą septyniems jos prašiusiems žmonėms¹⁷¹. Dvasininkijai rūpėjo tautiškos-katalikiškos inteligentijos ugdymas, jie stengėsi daryti stipendiatams įtaką. Studentas J.Balčikonis turėjo duoti savo darbų ataskaitas J.Mačiuliui–Maironiui arba J.Matulevičiui¹⁷². 1906 m. į P.Būčį kreipėsi V.Totoraitis, studijavęs žemės ūkio mokslus Vokietijoje, prašydamas “Motinės” pašalpos. P.Būčys jį sušelpė pats¹⁷³.

¹⁶¹ Kauniškis [Aleksa A.] Šv. Zitos Draugijos pirmasis susirinkimas Kaune // Nedėldienio skaitymas. 1907 09 04 (17). Nr. 36. P. 283.

¹⁶² Valdyba. Visuotinas Kauniškės Šv. Zitos Draugijos susirinkimas. // Vienybė. 1908. Nr. 9. P. 138–139.

¹⁶³ Raudeliūnienė G. Min. veik. P. 23.

¹⁶⁴ “Motinė” draugijos registravimo byla // LVA. K. F. 1 – 53. Ap. 1. B. 38. L. 1.

¹⁶⁵ Ten pat.

¹⁶⁶ Registruojamų draugijų sąrašas // LVIA. F. 378. BS. 1906. B. 169. L. 53.

¹⁶⁷ Draugijos “Motinė” įstatai. K., 1907.

¹⁶⁸ Ten pat.

¹⁶⁹ Kun. Šaulys K. “Motinė” draugijos įsteigiamasis susirinkimas // Nedėldienio skaitymas. 1907 03 06 (19). Nr. 10. P. 76.

¹⁷⁰ Kun. Šaulys K. Kauno “Motinė” Draugijos apyskaita // Viltis. 1908 01 18 (31). Nr. 8. P. 3.

¹⁷¹ Ten pat.

¹⁷² K.Šaulio 1907 11 18 laiškas A.Dambrauskui // LVA. F. 1674. Ap. 1. B. 136. L. 3.

¹⁷³ V.Totoraičio 1906 05 09 laiškas P.Būčiui // Ten pat. B. 140. L. 1,3.

Baigęs mokslus, V.Totoraitis rūpinosi žemės ūkio mokyklos prie katalikiškos "Žiburio" draugijos steigimu. M.Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana ėmė vadovauti katalikiškai mergaičių progimnazijai.

LABDAROS IR ŠELPIMO DRAUGIJOS

Šiuo laiko tarpsniu Kauno gubernijos teritorijoje, kur daugiausia gyveno lietuvių, toliau plėtėsi pavargėlių globos organizacijų bei įstaigų tinklas. Kauno gubernijos atmintinėje knygelėje 1907 m. įrašytos 56 labdaros įstaigos ir draugijos, iš jų 12 neżydiškų ir nerusiškų labdaros ir šelpimo draugijų. Kauno labdaros, Panevėžio ir Ukmergės draugijos vadinosi Romos katalikų draugijomis¹⁷⁴. Iki 1907 m. pabaigos tokių draugijų įsisteigė daugiau, negu užfiksuota minėtoje knygelėje. Antai 1907 m. lapkričio 16 d. įregistruota Utenos Romos katalikų labdarybės draugija¹⁷⁵. Kai kurių draugijų pirmininkais, išdininkais bei sekretoriais buvo kunigai. Kunigų įtaka, matyt, buvo didesnė, negu užfiksavo oficialioji statistika. Dauguma draugijų kūrėsi nedideliuose miesteliuose ir veikė parapijose. M.Brenšteino informacinis žinynas apie draugijas rodo, kad draugijų nariai galėjo būti apskritai krikščionių tikėjimo, o kai kuriais atvejais tik katalikų konfesijos asmenys, arba į tikėjimą apskritai nebuvo atsižvelgiama. Desinatoriams dažniausiai taikomi tikybiniai apribojimai, – jie turėjo būti katalikai arba tiesiog krikščionys. Nė vienai draugijai nebuvo taikyta kokių nors tautinių apribojimų. Tik nuo XX a. antrojo dešimtmečio atsiranda lenkiškų tokio pobūdžio draugijų. Vakarų Europoje krikščionys demokratai įsteigė išstisus kraštus apimančias universalias labdaros organizacijas. Lietuvoje to nebuvo padaryta nei 1905–1907 m., nei vėliau. Lietuviškos labdaros raidos specifika išryškino kun. J.Staugaitis. Pasak jo, dvarininkams mažai terūpi labdara, tad lieka kunigai, inteligentai pasauliečiai ir sodiečiai. Tačiau sodiečiai – konservatyvūs, visuomeninės draugijos jiems yra naujiena, jie nenori aukoti pinigų reikalui, iš kurio nesitiki jokios naudos. Todėl nereikia steigti didelės organizacijos, o išnaudoti sodiečių konservatyvumą, laikytis senųjų formų – dirbti labdaros darbą parapijų mastu, apeliuoti į sodiečius tikėjimo vardu¹⁷⁶. Iš tiesų išjudinti

Lietuvos sodiečius, įtraukti juos į visuomeninį darbą visuomet buvo nelengva. „Motinėls“ draugiją sudarė beveik vieni kunigai, o norėdami pritraukti žmonių į Šv. Kazimiero draugijos veiklą, kunigai turėjo juos agituoti, reklamuoti draugiją katalikiškoje spaudoje. Lietuvės tarnaitės iš pradžių nenoriai stoji į Šv. Zitos draugiją, nenorėjo mokėti nario mokesčio.

KOOPERATINĖS DRAUGIJOS

Kooperatinės draugijos, iš pirmo žvilgsnio, turėjo vien ekonominių ir ūkinių tikslų. Tačiau P.Malakauskis jau XX a. trečiajame dešimtmetyje teigė, kad ekonomika netiesiogiai priklauso nuo Bažnyčios, nes susijusi su tikėjimu ir doros dalykais. Ekonominę ir socialinę santvarką tegalima pataisyti katalikų mokslo dėsniais. Rūpinantis ekonomine ir socialine santvarka, pasaulietine gerove, sėkmingai keliama dvasinė gerovė¹⁷⁷. Panašiai lietuvių katalikų veikėjai mąstė ir XX a. pradžioje. Kooperacijos teoretikai manė, kad kooperacija – tai kelias į naują teisingą socialinę santvarką, kurią galima pasiekti be kraujo praliejimo. Šią idėją palaikė ir lietuvių dvasininkai¹⁷⁸. Krikščionys demokratai norėjo surasti „aukso vidurį“ tarp naikinančio privatinę nuosavybę socializmo ir kapitalizmo su savo negailestingais ekonominio gyvenimo dėsniais. Kun. P.Kemėšis 1912 m. samprotavo, kad iš pradžių vartotojų draugijų nesėkmė buvo ta, jog į jas žiūrėta kaip į įrankį paveržti iš žydų pelną, kurį jie turėjo iš prekybos. Iš tiesų, kooperacija tai „antidotas kapitalizmui“, ji ruošia dirvą socialinio gyvenimo reformoms¹⁷⁹.

¹⁷⁴Памятная книжка Ковенской губернии на 1908 год. С. 142–147.

¹⁷⁵Registruojamų draugijų sąrašas // LVIA. F. 378. BS. 1906. B. 169. L. 454.

¹⁷⁶Kun. J. Staugaitis Visuomeninis labdarybės sutvarkymas // Draugija. 1909. Nr. 31/32. P. 313.

¹⁷⁷Malakauskis P. Min. veik. P. 18.

¹⁷⁸Pruskus V. XIX–XX a. sandūros katalikų spauda apie kooperaciją // Liaudies ūkis. 1990. Nr. 22. P. 30.

¹⁷⁹P. K. [Kemėšis P.] Lietuvių vartotojų draugijos pagal 1912 m. ankietas. V., 1912. P. 4.

VARTOTOJŲ DRAUGIJOS

Daugiausia Lietuvoje buvo paplitusios vartotojų draugijos. Jų skaičius pradėjo didėti nuo 1906 m. Tai sietina su Laikinųjų nuostatų paskelbimu ir revoliucijos atsitraukimu. Didelė dalis lietuvių visuomenės veikėjų ir ypač dvasininkai pasuko evoliucinio visuomenės pertvarkymo keliu. Ypač daug vartotojų draugijų buvo Kauno gubernijoje. 1906 m. iš dvidešimties vartotojų draugijų dešimčiai vadovavo kunigai¹⁸⁰. Tačiau ir kai kurioms kitoms draugijoms vadovavo katalikiškų pažiūrų pasauliečiai. Antai Kauno "Nemuno" draugijos vadovu buvo R.Šliūpas. Kun. K.Pakalniškis pažymėjo, kad vartotojų draugijos valdybon visur ir visada yra renkamas vietinis kunigas, kuris dažniausiai būna pirmininku, sekretoriumi arba kasininku ir beveik visų draugijos reikalų vedėju¹⁸¹.

ŪKINĖS DRAUGIJOS

"Nedėldienio skaityme" 1906–1907 m. atsispindėjo katalikų veikėjų susirūpinimas ūkinėmis draugijomis. Ypač daug Kauno gubernijoje įsisteigė ūkio ratelių. Kaip pažymėjo P.Šalčius, vyravo dvi tendencijos. Seiniškiai kunigai, kurie būrėsi apie "Šaltinį", reikalavo, kad ūkinės draugijos būtinai būtų krikščioniškos. Kauniškiai kunigai, kurie telkėsi apie "Vienybę", neneigė bendro įvairių pažiūrų žmonių darbo galimybės¹⁸². "Nedėldienio skaityme" bendradarbiavę katalikų veikėjai, matyt, dar nebuvo priėję prie vieningos nuomonės šiuo klausimu. Kun. A.Alekna teigė, kad ūkio reikaluose nereikia vengti tikėjimo ir politikos klausimų, katalikiškumo ir lietuviybės pabrėžimo¹⁸³. Jis manė, kad labai naudinga šiuose rateliuose dalyvauti lietuviams kunigams¹⁸⁴. Kun. A.Pakalniškis ragino steigti ūkininkų draugijas parapijų mastu ir vengti šiose draugijose politikos¹⁸⁵. Sunku pasakyti, kaip per šį trumpą laiką konkrečiais pavyzdžiais kooperatinės draugijos padėjo stiprinti lietuviybę ir katalikybę. Aišku, kad jos skatino lietuvius imtis pažangesnių ūkininkavimo metodų, suimti į savo rankas prekybą. Didelę reikšmę turėjo tai, kad šių draugijų vadovais dažnai buvo

parapijų kunigai. Kunigas, neretai vienintelis apylinkės inteligentas, kitų katalikiškų draugijų ar jų skyrių vadovas, šiuo atveju turėjo savo rankose ekonominius ir ūkinius svertus. Parapijoje kunigų vadovaujamų draugijų dėka formavosi savotiška lietuvių katalikų savivaldos užuomazga. Tai darė įtaką ir patiems kunigams, kėlė jų autoritetą, artino prie parapijiečių. Galima pateikti P.Būčio mintis, išreikštas jau XX a. trečiajame dešimtmetyje, tačiau taikytinas ir nagrinėjamo laiko tarpsniui: „Asmeninis kunigo gyvenimas niekuomet nebūna grynai asmeninis. Klebonas, užsiėmęs žemių ar trobesių supirkinėjimu, arba dalyvaujans arklių ar automobilių lenktynėse, sukelia savo parapijose minčių bangas, kas paskui atsiliepia pastoraciniame darbe“¹⁸⁶.

BLAIVYBĖS DRAUGIJA

Kun. P.Dogelis minėjo, kad tokia katalikiška draugija buvo įsteigta jau 1905 m., tik neįregistruota¹⁸⁷. Daugiau šaltinių, patvirtinančių šį faktą, nėra. Žymus blaivybės veikėjas kun. K.Marma 1905 m. „Vilniaus žiniose“ ragino burtis į blaivybės draugiją lietuvius kunigus¹⁸⁸. 1906 m. blaivybės draugija įsisteigė Užpalių parapijoje. Jos steigėjai ragino įkurti tokias draugijas visose parapijose¹⁸⁹. 1907 m. „Šaltinyje“ buvo paskelbtas Rymo katalikų blaivybės draugijos

¹⁸⁰Kauno kalendorius 1907 metams. K., 1906.

¹⁸¹Dėdė Atanasas [Pakalniškis K.]. Musų suvartotojų draugijų ateitis // Vienybė. 1908. Nr. 4. P. 51–52.

¹⁸²Šalčius P. Kooperacija Lietuvoje. K., 1937. P. 7.

¹⁸³Kurietis A. [Aleksna A.] Apie ukininkų ratelius // Nedėldienio skaitymas. 1907 05 22 (4). Nr. 21. P. 162.

¹⁸⁴Kurietis A. [Aleksna A.] Apie ukininkų draugijas // Ten pat. 1907 02 07 (20). Nr. 6. P. 41–42.

¹⁸⁵Dėdė Atanasas [Pakalniškis K.]. Musų vargai ir reikalai // Ten pat. 1906 03 07 (20). Nr. 12. P. 2.

¹⁸⁶Būčys P. Teologijos enciklopedijos kursas. Marijampolė, 1925. P. 105.

¹⁸⁷Dogelis P. Mano gyvenimo prisiminimai. K., 1936. P. 115.

¹⁸⁸Marma K. Kunigo balsas // Vilniaus žinios. 1905. Nr. 211. P. 1.

¹⁸⁹Užpaliai // Nedėldienio skaitymas. 1906 06 06 (18). Nr. 25. P. 2–3.

Lietuvoje įstatų projektas. 1907 m. liepos mėn. sušauktas blai-vybininkų suvažiavimas, kuriame buvo aptarti būsimosios draugijos reikalai¹⁹⁰. Draugija įregistruota Kaune 1908 m. pradžioje. Jos iniciatoriais buvo Kauno dvasininkai.

Taigi Kauno gubernijoje 1906–1907 m. susiformavo katalikiškų draugijų tinklas. Kauniškių lietuvių katalikų veikėjai, stodami už Kauną kaip Lietuvos centrą, galėjo kaip argumentą pateikti ir jau draugijų buvimą.

Galima sakyti, kad be kitų priežasčių, šių draugijų dėka Kauno gubernija tapo lietuvybės ir katalikybės bastionu. Katalikiškos draugijos įtraukė savo veiklos orbiton kitas draugijas, aiškiai nepabrėžiančias savo katalikiškumo. Pvz.: „Dainos“ draugija. Jos nariai statė spektaklius, subūrė chorą, muzikos kvartetą, puoselėjo bažnytinę muziką, rengė paskaitas. Joje dalyvavo visi be pažiūrų ir luomų skirtumo lietuviai¹⁹¹. Draugijai priklausė ir Kauno lietuviai – katalikų veikėjai. Katalikiškų draugijų susirinkimuose buvo aptariama ir „Dainos“ veikla.

Ne visos draugijos aiškiai pabrėždavo tautiškumą. Tai galima paaiškinti etnine Kauno gubernijos gyventojų sudėtimi. Pats Kaunas kalbos požiūriu buvo mišrus miestas, o periferijoje gyventojai daugiausia kalbėjo lietuviškai. Taigi nebuvo didelės grėsmės, kad ir tautiškai neatsiribojus, draugijos pavirs jų narių ir desinatorių nutautinimo priemone. Tikėtasi, kad priimant į draugijas lenkiškai kalbančius lietuvius, paspartės tautinio susipratimo procesas.

Kauno gubernijoje 1905–1907 m. nebuvo ryškių „pirmeivių“ organizacijų. Didžiausias lietuvių katalikiškų draugijų priešas buvo socialistai. Tačiau jie daugiau veikė per profesines sąjungas. Skirtingai nuo Vilniaus, pačiame Kauno gubernijos centre vyravo konfesinė inteligentija. Dėl to nagrinėjamų draugijų katalikiškumas nebuvo toks pabrėžtinas, kaip Suvalkijos „Žiburio“ draugijos. „Saulės“ įstatų rengimo atvejis rodo, kad katalikų veikėjai ketino daryti nuolaidų kitaminčiams, įtraukti juos į bendrą darbą. Reikalavimą, kad prie kiekvienos draugijos pavadinimo būtų pridodamas žodis „katalikiška“, kun. K.Šaulys vadino autoritarizmu¹⁹².

Bažnytinei hierarchijai pavyko išlaikyti griežtesnėje kontrolėje nagrinėjamas draugijas. Šis procesas, palyginti su Italija ir Lenkijos

Karalyste, vyko taikiai. M.Paliulionis ir G.Cirtautas nebuvo savo laiko žmonės. Skirtingai nuo kai kurių Lenkijos vyskupų, jie tiesiogiai draugijų nusteigė. Vyskupai veikiau tik kontroliavo jų veiklą.

Nagrinėjamų draugijų specifika – jų decentralizacija. Įvairios draugijos kėlė skirtingus uždavinius ir atliko skirtingas funkcijas. Nebuvo kokios nors dominuojančios katalikiškos draugijos. Šių draugijų veikla Kauno mieste buvo glaudžiai susipynusi. Tačiau ypač susijusios tarpusavyje jos galėjo būti periferijoje, kur visuomeninis gyvenimas koncentravosi apie parapijų kunigus. Panevėžio apskrities ispravnikas 1910 m. savo rašte Kauno gubernatoriui teigė, esą Kauno gubernijos katalikiškos draugijos decentralizuotos tam, kad teisingai būtų sutvarkytas jų darbas ir kad jos geriau būtų kontroliuojamos lietuvių katalikų vadovų. Pagrindinis šias draugijas vienijantis nervas esąs Kauno mieste, iš kur siunčiamos direktyvos kaimo kunigams¹⁹³. Matyt, taip ir buvo. Nesant įformintos katalikiškos partijos ar kokios kitos dominuojančios katalikiškos organizacijos, lietuvių katalikiškoms draugijoms vadovauta iš Kauno personaliai. J.Stakauskas minėjo Kaune vykusius “žiurfiksus” – slaptus dvasininkų ir pasauliečių inteligentų pasitarimus. Pradžią davė 3–4 žmonės, o vėliau susiburdavo apie 100 žmonių Maironio namuose svarstyti įvairių tautinio atgimimo aspektų¹⁹⁴. Kun. P.Dogelis savo atsiminimuose teigė, kad “žiurfiksai” atsirado maždaug 1905 m., kai suėjo 12 kunigų ir vienas pasaulietis. Visos katalikiškos organizacijos įsikūrė šitų “žiurfiksų” dėka¹⁹⁵.

¹⁹⁰P. K. [Kemėšis F.] Blaivybė ar griežta abstinencija? // Viltis. 1907 12 07 (20) Nr. 28. P. 2.

¹⁹¹Trumpa T.B. “Dainos” draugijos 40 metų gyvavimo ir veikimo apžvalga // Muzikos barai. 1939. Nr. 12. P. 324–325.

¹⁹²K.Šaulio 1906 11 20 laiškas P.Būčiui // LVA. F. 1674. Ap. 1. B. 136. L. 7.

¹⁹³Panevėžio apskrities ispravniko 1910 06 16 raportas Kauno gubernatoriui // LVAK. F. 1–53. Ap. 1. B. 33. L. 1.

¹⁹⁴Stakauskas J. Lietuviškosios minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje // Tiesos kelias. 1939. Nr. 7/8. P. 553.

¹⁹⁵Dogelis P. Min. veik. P. 125.

Decentralizacija padėjo ne tik geriau sukoncentruoti draugijų veiklą į atskiras sritis, bet ir išvengti caro pareigūnų kontrolės. Antra vertus, buvo ir minčių centralizuoti draugijų darbą. Antai kun. K.Pakalniškis manė, kad būtina Kauno gubernijoje steigti organizaciją, panašią į „Žiburį“¹⁹⁶.

Pralaimėjus revoliucijai ir sustiprėjus reakcijai, caro administracija į lietuvių katalikiškas draugijas pradėjo žiūrėti įtariai. Susiformavo koncepcija, aiškinanti šitų draugijų tikslus ir pobūdį. Čia reikia trumpai atpasakoti Kauno gubernatoriaus N.Griazevo (Griazev) raštą Kitatikių departamento direktoriui N.Maklakovui. Raštas iš esmės nukreiptas prieš „Saulės“ draugiją, tačiau caro pareigūnų susirašinėjimas rodo, kad panašiai buvo vertinamos ir kitos lietuvių katalikiškos draugijos. N.Griazevo nuomone, 1905–1906 m. revoliucinis judėjimas sudarė palankią dirvą lietuviškam separatizmui. Vietinių gyventojų „švietimas“ vyko separatizmo dvasia. Patingiausia jiems daryti įtaką per religiją. M.Paliulionis lenkų kunigus pakeitė lietuviais ir taip suformavo patikimus vadovaujančius kadrus. Po 1905 m. katalikiškų draugijų dėka lietuvių tauta tapo dar opoziciškesnė rusams ir ypač valdžios atstovams¹⁹⁷. Panevėžio apskrities ispravnikas taip pat kaltino „Saulės“ draugiją, turėdamas omenyje ir kitas lietuvių katalikiškas organizacijas. Kai kurios jo mintys sutampa su anksčiau minėtu dokumentu. Beje, kalbama, kad kaimo kunigai paklūsta vadovų iš Kauno centro jėzuitiškai disciplinai. Savo ruožtu jie veikia liaudį neapykantos rusams ir nacionalizmo dvasia. Organizuodami tokias draugijas, kunigai stengiasi parinkti patikimus, jiems atsidavusius žmones¹⁹⁸. Į šiuos vertinimus reikia žiūrėti kritiškai. Iškilus bylai dėl lietuvių katalikiškų draugijų pareigūnai suskilo į dvi stovyklas. Pirmajai ryškiausiai atstovavo tuometinis Kauno gubernatorius P.Veriovinas, kuris iš esmės gynė lietuvių katalikų interesus, įžiūrėjo jų veikloje atsvarą lenkinimui. Šitaip esą stiprėjas Rusijos imperijos saugumas. Tuometinis vicegubernatorius N.Griazevas, priešingai, lietuvių katalikų draugijose įžiūrėjo didelį pavojų imperijai. Susidūrus priešingoms koncepcijoms, spalvos galėjo būti sutirštintos. Vargu ar buvo koks nors griežtas konspiratyvus ryšys tarp vadinamojo „Kauno centro“ ir periferijos. Apie tai galima kalbėti nuo XX a. antrojo dešimtmečio, kai ėmė formuotis nelegalių lietuvių

katalikiškų organizacijų tinklas. Maždaug nuo tada apie griežtesnę katalikiškų draugijų narių opoziciją carizmui savo atsiminimuose ima rašyti tų įvykių amžininkai. „Žiurfikų“ veikla leidžia daryti prielaidą, kad tuo metu tarp Kauno lietuvių dvasininkų vyravo tautinės anticarinės nuotaikos. Parapijose tokio pobūdžio veikla priklausė nuo parapijų kunigų iniciatyvos. Pačios lietuvių katalikų draugijos objektyviai padėjo kelti lietuvių tautinį sąmoningumą, įtraukti juos į aktyvią visuomeninę veiklą ir taip rengė dirvą Lietuvos nepriklausomybei.

b) SUVALKŲ GUBERNIJA „ŽIBURIO“ DRAUGIJA

Kaip plėtojosi draugijų veikla po Laikinių nuostatų paskelbimo Suvalkų gubernijoje? 1907 m. pabaigoje „Žiburio“ draugija turėjo 50 skyrių¹⁹⁹. Taigi jos tinklas buvo kur kas tankesnis negu „Saulės“ draugijos. V.Pukienė nurodė tris šio reiškinio priežastis – Suvalkų gubernijoje buvo palankesnės sąlygos kapitalizmo raidai ir didesnė kultūrinio gyvenimo pažanga, teritorija kompaktiškesnė ir palyginti mažesnė nacionalinė priespauda²⁰⁰. Tačiau buvo dar viena priežastis – „Žiburio“ vadovai suprato valstiečių inertiškumą, nenorą dėtis draugijon, iš kurios neturėtų konkrečios naudos. Dėl to „Žiburyš“, ėmęsis plačios socialinės–ekonominės veiklos, drauge suaktyvino apskritai visą savo veiklą.

Kun. J.Staugaičiui 1906 m. rudenį išvykus į Lekėčius, draugijos pirmininku buvo išrinktas kun. M.Gustaitis, bet J.Staugaitis liko visų „Žiburio“ skyrių direktoriumi. Susiklostė savotiška dvaldystė.

¹⁹⁶Dėdė Atanasas [Pakalniškis K.]. Ko mums trūksta? // Nedėldienio skaitymas. 1907 03 13 (26). Nr. 11. P. 81.

¹⁹⁷Kauno gubernatoriaus 1913 04 28 raštas N.Maklakovui // RVIA. F. 821. Ap. 128. B. 44. L. 631–634.

¹⁹⁸Panevėžio apskrities ispravniko raštas. L. 271.

¹⁹⁹Domeika A. Visuotinas „Žiburio“ susirinkimas // Viltis. 1908 01 11 (24). Nr. 5. P. 3.

²⁰⁰Pukienė V. Min. veik.

M.Gustaitis buvo bendro darbo su kitų pažiūrų žmonėmis šalininkas, o J.Staugaitis, priešingai, skeptiškai žiūrėjo į bendradarbiavimą su "pirmeiviais". Tačiau tokie skirtingi vadovai nesukomplicavo draugijos veiklos.

Kaip "Žiburys" vykdė uždavinius, iškeltus savo įstatuose? Duomenys apie įsteigtas pradinės mokyklas skirtingi. Pagal visuotinio 1908 m. pradžios "Žiburio" susirinkimo protokolą 1907 m. pabaigoje draugija išlaikė 2 pradinės mokyklas²⁰¹. Lietuvių enciklopedijoje teigiama, kad 1907 m. veikė 7 pradinės mokyklos²⁰². "Žiburio" žurnale paskelbtame draugijos įstaigų sąrašė minimos trys 1906–1907 m. valdžios leistos mokyklos – Marijampolėje, Garliavoje ir Kalvarijoje²⁰³. Kaime veikė ir oficialiai neįregistruotų vadinamųjų daraktorinių, arba rašto, mokyklėlių. Kaip matome, švietimo srityje "Žiburio" veikla buvo kur kas kuklesnė negu "Saulės". Visos disciplinos buvo dėstomos lietuviškai. J.Staugaitis taip aiškino šio dalyko priežastį: "Žiburys" veikė Suvalkų krašte, kuris buvo Lenkijos Karalystės dalis. Lenkai jau prieš 1905 m. revoliuciją turėjo daug privačių mokyklų. Po revoliucijos jos tuoj pavirto lenkiškomis, vadinasi, dėstomoji kalba buvo lenkiška. Jei lenkai gali turėti savo lenkiškų mokyklų, tai kodėl lietuviai negali turėti lietuviškų? Prieš šitokią logiką nieko negalėjo pasakyti ir rusų valdžios organai"²⁰⁴.

Pasak J.Staugaičio, tai sunkino šių mokyklų darbą – sunkiau buvo galima gauti carinės administracijos leidimą veikti. V.Pukienės nuomone, menką "Žiburio" pradinių mokyklų skaičių lėmė tai, kad Suvalkų gubernijoje po revoliucijos dauguma (apie 71%) valdinių pradinių mokyklų mokytojų buvo lietuviai, beveik visi dalykai dėstyti lietuviškai. Dėl to "Žiburio" draugija galėjo skirti daugiau dėmesio kitiems reikalams²⁰⁵. Iš tiesų "Žiburio" draugijai būdingas pragmatizmas gerąja prasme. Jis reiškėsi ir švietimo srityje steigiant mokyklas, kurios tenkintų aktualiausius atgimtančios tautos poreikius. Taip buvo susirūpinta moterų inteligenčių rengimu. "Žiburys" daug dėmesio skyrė lietuviškos mergaičių progimnazijos įsteigimui. Progimnazija buvo atidaryta 1907 m. rugsėjo 22 dieną Marijampolėje. Mokyklos globėjais paskirti kunigai M.Gustaitis ir A.Uogintas. Pirmoji mokyklos ir prie jos veikusio pensiono vedėja buvo V.Liorentaitė. Visos disciplinos dėstytos

lietuvių kalba. J.Staugaitis rūpinosi gauti leidimą įsteigti penktąją klasę ir paversti šią mokyklą gimnazija, tačiau caro administracija nesutiko duoti leidimo gimnazijai su dėstomąja lietuvių kalba. Progimnazijoje buvo auklėjama lietuviška katalikiška dvasia²⁰⁶.

Nuo 1905 m. Suvalkijos kunigų iniciatyva rengtasi steigti žemės ūkio mokyklą. 1906 m. sausio 11 d. Šakiuose įsteigta mokykla išlaikyti draugija, parengta mokyklos programa. Jos vedėju paskirtas buvęs P.Būčio globotinis V.Totoraitis²⁰⁷. Dėl lėšų trūkumo mokyklos įkurti nepavyko. Tolesni mėginimai steigti šią mokyklą sietini su "Žiburio" draugija. 1907 m. lapkričio 23 d. žemės dirbimo mokyklos komitetas įgaliavo "Žiburio" valdybą imtis steigti minėtą mokyklą Marijampolėje²⁰⁸.

Be mokyklų, "Žiburys" steigė kursus suaugusiems. 1906–1907 m. gauti leidimai steigti kursus Marijampolėje ir Seinuose²⁰⁹, nors caro administracija darė dideles kliūtis. Iš tikrųjų veikiančių, bet neįregistruotų kursų veikė daugiau. 1907 m. Garliavoje įsteigtuose kursuose neraštingiesiems mokėsi apie 60 žmonių. Tas pats Garliavos skyrius ketino steigti kursus bobutėms priėmėjoms²¹⁰.

1906–1907 m. gauti leidimai steigti 28 knygynus– skaityklas²¹¹. "Žiburys" rūpinosi lietuviškais vakarais ir vaidinimais. Marijampolės skyrius 1906 m. sudarė Teatro komitetą. Įsisteigė artistų mėgėjų

²⁰¹ Domeika A. Min. str. P. 3.

²⁰² "Žiburys" // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1966. T. 35. P. 271.

²⁰³ Sąrašas visų "Žiburio" draugijos knygynų, skaityklų, arbatinių, mokyklų ir prieglaudų su nurodymu, kada, kieno vardu ir kokiuo numeriu gautas leidimas atidaryti kiekvieną įstaigą // Žiburys. 1912. Nr. 3. P. 12–13.

²⁰⁴ Vysk. Staugaitis J. Lietuvybės ir kultūros bare prieš 30 metų // Židinys. 1936. Nr. 10. P. 326.

²⁰⁵ Pukienė V. Min. veik.

²⁰⁶ Meškus [Staugaitis J.] "Žiburio" Draugijos 20 metų sukaktuvės // Rytas. 1926. 02. 03. Nr. 27. P. 2–3.

²⁰⁷ D–ras Totoraitis J. Rengiamoji žemės dirbimo mokykla // Šaltinis. 1906. Nr. 2. P. 18–19.

²⁰⁸ Marijampolė // Šaltinis. 1907. Nr. 49. P. 779.

²⁰⁹ Sąrašas visų "Žiburio" draugijos... P. 12–13.

²¹⁰ Baltrus. Garliava. // Šaltinis. 1907. Nr. 27. P. 426.

²¹¹ Sąrašas visų "Žiburio" draugijos... P. 12–13.

trupė²¹². 1907 m. pirmąjį vaidinimą surengė Seinų skyriaus "Žiburio" teatras. Senelių prieglaudas išlaikė Marijampolės ir Lukšių skyriai.

Jau nuo 1906 m. "Žiburio" draugija ėmėsi veiklos, peržengiančios jos įstatuose numatytus tikslus. Tai rodo "Žiburio" vadovų lankstumą, sugebėjimą blaiviai vertinti to meto situaciją. Švietimo, labdaros veikla valstiečiams buvo formalus, nelabai suprantamas dalykas. Prie šios veiklos jie dėdavosi daugiau raginami kunigų. Reikėjo, kad eiliniams žiburiečiams jų draugija taptų tikrai sava. Tai galima buvo padaryti padedant ekonomiškai. "Žiburio" vadovai sumanė steigti ūkio skyrių, kuris tenkintų ūkininkų poreikius, aprūpintų juos įrankiais ir trąšomis, steigtų krautuves, paskolų kasas ir kt. 1906 m. valstiečiams teisėjas M. Rudvalis sumanė steigti "Valstiečių sąjungą". J. Staugaitis minėjo, kad tos organizacijos pavadinimas – "Žemiečių sąjunga", o jos iniciatoriai – keli ūkininkai²¹³. J. Staugaitis besikuriančios sąjungos atstovams pasiūlė vienytis su "Žiburium". Dėl to sušaukti du posėdžiai – pas dvarininką Rimarkevičių ir 1906 m. spalio 18 d. Marijampolėje, kur dalyvavo apie 200 asmenų²¹⁴. Šio susirinkimo eigą pagal laikraštį "Tygodnik Suwalkski" aprašė P. Šalčius. Susirinkime dalyvavo įvairių pažiūrų bei luomų žmonės. Į susirinkimo pirmininko postą buvo siūlomi kairieji P. Vitkauskas, K. Grinius ir lenkuojantis dvarininkas Rimarkevičius. Pirmininku išrinktas J. Staugaitis, į prezidiumo narius – kun. T. Žilinskas, P. Vitkauskas, o sekretoriumi – ūkininkas M. Rudvalis. Ginčytasi ar besisteigiančiai sąjungai reikia jungtis prie "Žiburio", ar ne. Prieš susijungimą stėjo kun. T. Žilinskas ir K. Grinius. Pastarasis savo poziciją grindė tuo, kad švietimo draugijos tikslai negali būti suderinami su fiskaliniais žemės ūkio bendrovės reikalais. Už susijungimą su "Žiburium" balsavo 123, prieš – 77 dalyviai²¹⁵. Susirinkimo eiga rodo, kad Suvalkijoje tuo metu, nepaisant dviejų pasaulėžiūriškai konfrontuojančių draugijų susikūrimo, vyko aktyvus įvairių pažiūrų visuomenės veikėjų dialogas. Juos vienijo lietuvių socialinės gerovės problemos. Nutarta keisti draugijos pavadinimą. Ji turėjo vadintis "Lietuvių krikščionių demokratų draugija "Žiburys". "Valstiečių sąjungos" atstovai buvo pasisakę už neutralų draugijos pavadinimą – "Lietuvos krikščionių ūkininkų draugija "Žiburys", motyvuodami tuo, kad jai nori priklausyti ir liuteronai bei kiti krikščionys²¹⁶.

Dalis „pirmeivių“, balsavusių prieš „Žiburio“ ir ūkininkų draugijos sujungimą, 1906 m. spalio 27 d. pateikė Suvalkų gubernatoriui prašymą patvirtinti Marijampolės Ūkininkų Draugovės įstatų projektą. Tuo metu „Šaltinyje“ vyko agitacija suteikti ūkininkų draugijai katalikišką pakraipą. J.Vailokaitis ragino ūkininkų draugiją neišsižadėti krikščionybės vardo. Esą tai nekenktų nei Lietuvos, nei ūkininkų interesams, o geriausias paskatinimas būtų dviejų draugijų lenktyniavimas²¹⁷. Autoriaus susirūpinimą kėlė tai, kad dalis žiburiečių taip pat pasisakė už neutralią ūkininkų draugiją, manydami, kad tokio pobūdžio draugija neturi saistyti savęs su ideologija ir politika. Tie kunigai, kurie norėjo ūkio draugijai suteikti katalikišką pakraipą, pavyzdį ėmė iš Belgijos ūkininkų organizacijų, mat šios turėjo katalikišką atspalvį ir buvo susijusios su politika.

1906 m. lapkričio 11 d. „Žiburio“ susirinkime priimta ūkio skyriaus programa, parengta pagal sindikato taisyklės²¹⁸. Sindikatai turėjo didesnes teises, jais labiau pasitikėjo fabrikai ir duodavo gaminių skolon. Tuo pat metu ūkio skyrius turėjo tapti „krikščioniškai–demokratišku ūkio draugijas“ vienijančiu centru. Tačiau Suvalkų gubernatorius nepatvirtino šio ūkio skyriaus. Sindikatui, kaip pelno siekiančiai organizacijai, Laikinių nuostatų taisyklės negaliojo ir ji turėjo tvirtinti vyriausybė.

„ŽAGRĖS“ DRAUGIJA

Lietuvių krikščionių ūkio draugijos „Žagrė“ įstatai patvirtinti 1907 m. birželio 7 d. Draugijos pagrindinis uždavinys – padėti ūkininkams

²¹²Meilužis [Staugaitis A.]. Marijampolė // Šaltinis. 1906. Nr. 37. P. 587.

²¹³Meškus [Staugaitis J.]. „Žiburys“ ir Marijampolės Ūkininkų Draugovė // Šaltinis. 1907. Nr. 13. P. 167.

²¹⁴Ten pat.

²¹⁵Šalčius P. Kooperacija. P. 394–395.

²¹⁶Tarpuypys [Girnius J.]. Iš kuopų gyvenimo // Lietuvos ūkininkas. 1906. Nr. 51. P. 583–584.

²¹⁷Skrebenius [Vailokaitis J.]. Ūkininkų draugija ir krikščionybė // Šaltinis. 1906. Nr. 32. P. 503–506.

²¹⁸Meškus [Staugaitis J.]. „Žiburys“ ir Marijampolės Ūkininkų Draugovė. P. 167.

jos veikimo regione nusipirkti reikalingų prekių ir kuo pelningiau parduoti žemės ūkio produktus. "Žagrė" buvo pelno siekianti organizacija. Jos nariai įmokėdavo pajų ir gaudavo dalį pelno proporcingai įpirkimams. Tačiau "Žagrė" drauge turėjo ir švietėjiškų žemės ūkio srities funkcijų. Numatyta steigti bandymų stotį, ūkio mokyklas, organizuoti ūkio kursus, paskaitas, parodas, išlaikyti savo agronomus, instruktorius ir kt. Pasaulėžiūriniai bei tautiniai požiūriai pagal įstatus "Žagrė" buvo neutrali organizacija. Įstatuose nurodoma, kad į draugijos narius priimami abiejų lyčių krikščionys žemdirbiai, nuomininkai ir kiti asmenys²¹⁹. Taigi į draugiją galėjo stoti ir "pirmeiviai", ir lenkų dvarininkai. Matyt, 1907 m. pirmojoje pusėje Užnemunėje buvo išgalėję bendro įvairių pažiūrų žmonių darbo ūkio srityje šalininkai. Apie tai rašė ir A. Staugaitis: "Išgirdus, kad vyriausybė neleidusi sujungti "Žagrės" su "Žiburiu", buvo pradėję rašyties į tą sindikatą ir šviesininkai. Keli iš jų ir buvo išrinkti į valdybą. Ne vienas ėmė svajoti, kad "Žagrė" bus tiltu tarp "Žiburio" ir "Šviesos". <...> Tačiau vienybė neilgai tetruko"²²⁰.

Iš tiesų, "Žagrėje", matyt, vyravo žiburiečiai. "Žagrė" kaip savą pasirinko "Šaltinį". 1907 m. rugsėjo 12 d. visuotiniame "Žiburio" susirinkime "Žagrės" steigėjai ragino žiburiečius pirkti pajus, o už tai žadėjo sudaryti sąjungą su "Žiburiu" ir aukoti 10% savo gryno pelno draugijos naudai²²¹. Savo praktinę veiklą "Žagrė" pradėjo 1908 metais.

KRIKŠČIONIŲ DARBININKŲ DRAUGIJA

Kartu su ūkio skyriumi buvo rengiamasi steigti ir "Žiburio" draugijos darbininkų skyrių. Jo programai parengti įsteigta komisija. Tačiau valdžia neleido steigti ir šio skyriaus. 1907 m. rugsėjo 12 d. visuotiniame "Žiburio" susirinkime nutarta steigti atskirą darbininkų draugiją, vienijančią miesto, kaimo ir dvarų darbininkus. Susirinkimas įpareigojo J. Staugaitį parengti būsimos draugijos įstatus²²².

Taigi 1906 m. pab. – 1907 m. pradžioje "Žiburio" draugija puoselėjo didelius sumanymus. Pasak J. Vailokaičio, būsimoji "Lietuvių krikščionių demokratų draugija "Žiburys" turėjo būti

iš 3 savarankiškų skyrių – gailestingojo (jo kompetencija turėjo būti švietimas ir labdara), ūkio ir darbininkų. Juos turėjo vienyti Lietuvos gerovės kėlimo idėja²²³. Dėl objektyvių priežasčių „Žiburiui“ nepavyko įgyvendinti savo sumanymo. Tačiau „Žiburys“ tapo kitų draugijų organizatoriumi ir per jas išplėtė savo įtaką Suvalkų gubernijoje.

Čia buvo minimos pagrindinės „Žiburio“ veiklos kryptys. Tačiau draugijos visuotinių ir skyrių susirinkimų ataskaitos rodo, kad jos veiklos diapazonas buvo dar platesnis. 1906 m. rudenį svarstyta, kaip revoliucijos sukeltos suirutės sąlygomis gintis nuo juodašimčių, plėšikų ir vagių. Siūlytos įvairios priemonės – atsišaukimų platinimas, nusikaltėlių įdavinėjimas policijai, jų baudimas savo jėgomis. Kun. M. Gustaitis net siūlė patiems ginkluotis ir steigti kaimo miliciją. Klausimas liko neišspręstas²²⁴. „Žiburys“ vykdė blaivybės akciją. 1907 m. Alvito skyriaus susirinkimas nutarė reikalauti šventadieniais uždaryti monopolius ir aludes, bausti žiburiečius, vartojančius alkoholį, kovoti su papročiais girtauti per vestuves. Tokių priemonių vėliau ėmėsi katalikiška Blaivybės draugija.

Taigi „Žiburys“ nuo pirmųjų gyvavimo metų ėmė veikti kaip universali draugija, atliekanti švietimo, labdaros, kultūrinės, socialinės ir ūkinės funkcijas. Savo pastangomis tenkinti realius savo narių interesus, spręsti socialines problemas „Žiburys“ tikrai nusipelnė krikščioniškos demokratiškos draugijos vardo. Nuo pat pradžių „Žiburys“ principingai pabrėžė savo katalikiškumą ir tautiškumą. Tai lėmė poreikis atsiriboti nuo stiprią įtaką Užne-munėje turėjusių kairiųjų, arba „pirmeivių“, taip pat nuo lenkų, steigusių savo draugijas pietinėje Suvalkų gubernijos dalyje.

²¹⁹ Įstatai lietuvių krikščionių ūkio draugijos vardu „Žagrė“. Seinai, 1907.

²²⁰ Skausmas [Staugaitis A.]. Musų draugijos ir tų draugijų vaidai // Viltis. 1908. Nr. 28. P. 2.

²²¹ Kun. Gustaitis M. Marijampolė // Šaltinis. 1907. Nr. 40. P. 634–635.

²²² Ten pat. P. 635.

²²³ Skrebenius [Vailokaitis J.]. Lietuvių krikščionių demokratų draugija „Žiburys“ // Šaltinis. 1906. Nr. 34. P. 536.

²²⁴ Alvitai // Šaltinis. 1907. Nr. 48. P. 761.

Praktiškai "Žiburys" derino principingumą su lankstumu, kai kada eidamas į kompromisus su "pirmeiviais". Skirtingai nuo Kauno gubernijos katalikiškų draugijų "Žiburį" jo steigimo ir pirmaisiais gyvavimo metais bažnytinė hierarchija nekontroliavo. Seinų vyskupijos valdytojas J. Antanavičius buvo senosios kartos, konservatyvių pažiūrų dvasininkas. Nors ir kilęs iš lietuvių, jis nereiškė palankumo lietuvių tautiniam atgimimui. "Žiburio" ir prelado J. Antanavičiaus santykius savaip paaikškino J. Staugaitis. "Žiburio" visuotinis susirinkimas nutarė išreikšti pagarbos jausmus vyskupijos valdytojui tik po dvejų draugijos gyvavimo metų (1907 m. rugsėjo 12 d.) ir tai sukėlė dalies žiburiečių nepasitenkinimą. J. Staugaičio nuomone, draugijos nariai buvo nepatyrę, daug apkvaitusių "nuo čia jau dvokiančio "pirmeivystės" kvapo"²²⁶. Su J. Staugaičio mintimis galima sutikti tik iš dalies. Minima kai kurių žiburiečių "pirmeivybė" nepanaši į šviesiečių "pirmeivybę", ignoruojančią religiją arba visiškai jai abejingą. Tai buvo noras atgimstančios tautos labui kai kuriose srityse eiti į kompromisus. Panašūs procesai vyko Lenkijos Karalystėje, kur kunigai, linkę eiti į kompromisus su endekais, dalyvavo "Macierz Szkolna" draugijos veikloje. Jie buvo vadinami kunigais "pirmeiviais" ir kritikuojami susijusių su bažnytine hierarchija kunigų konservatorių. Tik 1907 m. pabaigoje prėlatas J. Antanavičius palaimino "Žiburio" draugiją. Taip "Žiburys" galų gale tapo visais požiūriais katalikiška draugija.

Drįstame teigti, kad nepavykus Lietuvoje įforminti krikščionių demokratų partijos, Užnemunėje ją iš dalies atstojo "Žiburys". J. Staugaičio nuomone, "Žiburys" užkirto šiame krašte kelią socializmui²²⁷. Iš tikrųjų ši draugija sumažino kairiųjų (tarp jų ir socialistų) įtaką. 1906–1907 m. "Žiburio" ir "Šviesos" draugijos aštriai polemizavo, bet tai kita tema. Pažymėtina tik tiek, kad "Žiburys" ir "Šviesa" atskyrė žmones pasaulietiniu bei politiniu požiūriu. To meto spaudoje šių draugijų nariai skirstomi į šviesiečius ir žiburiečius. Kartais šios draugijos vadinamos partijomis. "Žiburio" skyriai tankiu tinklu apėmė lietuviškąją Suvalkų gubernijos dalį ir visokeriopai tenkino lietuvių katalikų interesus. Nesant galimybių oficialiai veikti krikščionių demokratų partijai, tokias funkcijas, prisitaikydama prie regiono ypatumų, atliko

“Žiburio” draugija. Kokie buvo tie regiono ypatumai? Reikalą steigti stambią universalią katalikišką draugiją lėmė katalikiškų įsitikinimų žmonių poreikis atsispirti stipriai “pirmievių” įtakai šiame regione. Dviejų didelių priešingos pasaulėžiūros draugijų buvimas viename regione rodo, kad čia gyventojų visuomeninė sąmonė buvo aukštesnė negu kitose Lietuvos dalyse. Suvalkų gubernijoje, kaip Lenkijos Karalystės dalyje, nacionalinė spauda buvo švelnesnė. Užnemunėje veikė Napoleono kodeksas, taigi valstiečiai anksčiau išsilaisvino iš baudžiavos, o tai paspartino kapitalistinių santykių raidą kaime. Pasiturintys valstiečiai turėjo daugiau galimybių leisti savo vaikus į aukštuosius mokslus, ir čia sparčiau negu kitur formavosi tautinė inteligentija. Regiono specifikai, regis, turėjo įtakos ir geografinė padėtis. Per sieną su Rytprūsiais gabenama nelegali lietuviška spauda patekdavo visų pirma į Suvalkijos valstiečių rankas. Kadangi ši spauda buvo įvairių pakraipų, jos dėka plėtėjo vietos gyventojų akiratis ir ryškėjo jų idėjinė poliarizacija.

Bendras lietuviškų draugijų skaičius Užnemunėje buvo kur kas mažesnis negu Kauno gubernijoje. Po pirmųjų nesėkmių vartotojų draugijų tinklas plėtojosi vangiai. Nemažai kunigų dalyvavo Suvalkų kultūrinėje draugijoje “Vienybė”, įsisteigusioje 1907 metais. Tai buvo neutralaus pobūdžio draugija.

NELEGALIOS KATALIKIŠKOS ORGANIZACIJOS

Užnemunėje anksti prasidėjo pagrindinis darbas, telkiantis katalikišką jaunimą. 1907 m. kunigas J.Totoraitis įkūrė slaptą jaunų kunigų draugiją, kurios tikslas buvo suburti kunigus ir bendromis jėgomis kovoti su besiskverbiančiu socializmu. Kiekvienas draugijos narys turėjo savo parapijoje platinti lietuviškus katalikiškus laikraščius, knygas, burti draugėn jaunimą, skaityti jiems paskaitas

²²⁶Panėnupys [Staugaitis J.]. Katalikų dienos Marijampolėje // Vadovas. 1910. Nr. 19. P. 283.

²²⁷Meškus [Staugaitis J.]. “Žiburio” Draugijos 20 metų sukaktuvės. P. 2.

ir kitais būdais skatinti katalikišką bei tautinį susipratimą²²⁸. Kad ši draugija veikė praktiškai, liudija carinių pareigūnų pranešimai. Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininko akiratin pateko buvusio Seinų seminarijos auklėtinio, nelegalios klierikų draugijėlės nario, kun. I.Čižausko veikla. Jis tiesiogiai netvirtino, kad I.Čižauskas esąs slapto lietuvių jaunimo ratelio vadovas, tačiau pažymėjo, kad jis kalba su jaunimu, skleidžia lietuvybės dvasią ir idėjas²²⁹. Kalvarijos apskrities viršininkas teigė, kad I.Čižauskas vadovavo slaptam jaunimo būreliui Krakopolio, Simno, Balkūnų ir Udrijos gminose. Būrelis vadinosi "Čižausko kompanija". Jo nariai ėmėsi antialkoholinių akcijų, platino nelegalią literatūrą ir kt. Kitam būreliui Liubave vadovavo kun. Gribinas²³⁰.

KUNIGŲ SUSIVIENIJIMAS

Baigiant pasakoti apie Suvalkų gubernijos lietuvių katalikų draugijas, reikia paminėti Kunigų susivienijimą, kurio tiesioginis iniciatorius ir steigėjas buvo kun. J.Totoraitis. Ši organizacija, tik iš dalies yra nagrinėjamos temos tyrimo objektas. Tai dvasininkų organizacija, iš dalies besirūpinusi teologiniais reikalais. Kita vertus, ji turėjo atlikti Suvalkų gubernijos lietuvių katalikų visuomeninio gyvenimo draugijų koordinavimo funkcijas. Sumanymas steigti šią organizaciją kilo 1906 m. rudenį. Parengtus susivienijimo įstatus patvirtino vyskupijos valdytojas J.Antanavičius. Susivienijimas įsteigtas 1907 m. kovo 3 d. per Marijampolės kunigų susirinkimą. Į susivienijimą įstojo 16 narių²³¹. Šios organizacijos pirmininku buvo išrinktas vyskupijos valdytojas J.Antanavičius²³². Kokius tikslus kėlė susivienijimas? Įstatuose nurodomi šie uždaviniai: 1) Rūpintis teologiniu bei asketišku kunigų išsilavinimu. 2) Spaudos, mokslo, švietimo priemonėmis kovoti už krikščioniškas idėjas. 3) Rūpintis krikščionišku visuomenės sutvarkymu. Pastarajam uždaviniui vykdyti numatyta steigti įvairaus pobūdžio draugijas bei įstaigas, prieglaudas, mokyklas ir kt. Visos šios draugijos bei susivienijimai turėjo susilieti į vieną lietuvių krikščionių demokratų organizaciją²³³. Nepavyko rasti duomenų apie tolesnę šio susivienijimo veiklą, tad tenka

hipotetiškai pasamprotauti, kokį iš tikrųjų vaidmenį turėjo atlikti ši organizacija. Jos įstatai buvo kuriami tada, kai krikščioniškai demokratiška draugija "Žiburys" jau mėgino įgyvendinti minėtus tikslus. Kam reikėjo dubliuoti "Žiburio" veiklą? Tikriausiai kai kuriems Užnemunės lietuvių dvasininkams ir vyskupijos valdytojui J.Antanavičiui rūpėjo, kad krikščioniška demokratiška veikla būtų tiesiogiai kontroliuojama bažnytinės hierarchijos. Prelatas J.Antanavičius, senosios kartos Bažnyčios funkcionierius, mechaniškai diegė popiežiaus Pijaus X nurodymus Italijos kunigams ir mėgino vykdyti jo skelbiamą katalikišką akciją. Šią prielaidą patvirtina ir tai, kad lenkiškoje Suvalkų gubernijos dalyje jis steigė konservatyvios lenkų "Katalikų sąjungos" filialą²³⁴.

c) VILNIAUS GUBERNIJA

Vilniaus gubernijoje sąlygos lietuvių katalikų draugijoms veikti buvo daug sunkesnės negu kitose Lietuvos dalyse, mat nebuvo galima tikėtis pritarimo iš prolenkiškos Vilniaus vyskupijos bažnytinės hierarchijos. Lietuvių dvasininkai kartu su pasauliečiais inteligentais turėjo kovoti nelygią kovą dėl lietuvybės išsaugojimo. Ypač daug dėmesio skirta lietuviškų pamaldų išlaikymui bažnyčiose. Vilniuje, skirtingai nuo Kauno, tarp negausių lietuvių dominavo pasauliečiai. Dėl to nebuvo terpės, kurioje būtų galėję atsirasti daug lietuvių katalikiškų draugijų ar kokia nors viena galinga draugija, priešinanti save kitų pakraipų draugijoms. Daug lietuvių dvasininkų dalyvavo "Vilniaus Aušros" draugijos,

²²⁸ Kučinskas A. Prof. Kun. Dr. Jonas Totoraitis // Athenaeum. 1933. T. 4. P. 9.

²²⁹ Suvalkų gubernijos Žandarų valdybos viršininko 1907 11 02 raštas Suvalkų gubernatoriui // LVIA. F. 1010. Ap. 1. B. 1869.

²³⁰ Kalvarijos apskrities viršininko 1908 01 31 raštas Suvalkų gubernatoriui // Ten pat. Ap. 2. B. 61. L. 16–17.

²³¹ J.Totoraičio 1907 03 26 laiškas P.Būčiui // LVA. F. 1674. Ap. 1. B. 139. L. 11.

²³² J.Vailokaičio 1907 03 06 laiškas P.Būčiui // Ten pat. B. 144. L. 15.

²³³ Įstatai kunigų susivienijimui. Seinai, 1907.

²³⁴ Lenkų katalikų sąjunga // Šaltinis. 1907. Nr. 24. P. 378.

Vilniaus lietuvių savitarpinės pašalpos draugijos, "Sajungos pagražinimui teisių lietuviškai kalbai Rymo–Katalikų bažnyčiose Lietuvoje" veikloje. Šios organizacijos tiek pagal savo įstatus, tiek pagal savo veiklos pobūdį nebuvo katalikiškos.

VILNIAUS LIETUVAIČIŲ IR TARNAIČIŲ ŠV. MIKALOJAUS BENDRIJA

Vilniaus tarnaitės dalyvavo Šv. Zitos draugijos veikloje, tačiau lenkiškai kalbančiųjų narių dauguma netoleravo lietuvių. Nepakęsdamos pažeminimų dėl savo tautybės, jos kreipėsi į Vilniaus lietuvių savitarpinės pašalpos draugiją paramos. Ši 1906 m. lapkričio 5 d. nutarė užleisti tarnaitėms trijų kambarių butą²³⁵. Prieglaudos pagrindu susikūrė Vilniaus lietuvių–tarnaičių Šv. Mikalojaus bendrija. Lietuvių enciklopedijos duomenimis, ji įsteigta 1906 m. gruodžio 6 d. Bendrijos organizatoriai ir globėjai buvo kun. A. Viskantas ir E. Vileišienė²³⁶. Bendrija veikė prie Vilniaus lietuvių savitarpinės pašalpos draugijos autonominiemis teisėmis. Ilgainiui iš šios bendrijos išsirutuliojo savarankiška lietuviška Šv. Zitos draugija.

IŠVADOS

Seminaristų veikla, lietuvių dvasininkų dalyvavimas kooperatinių, labdaros ir šelpimo draugijų darbe rodo, kad jau iki 1905 metų jie buvo potencialiai pasirengę visuomeniniam organizaciniam darbui. Lietuvių dvasininkų organizacinė veikla suaktyvėjo nuo 1905 m. antrosios pusės įsisiūbavus revoliucijai. Tebegaliojant visuomeninių draugijų veiklos suvaržymams, buvo steigiamos bendrovės, sąjungos. Kai kurios lietuvių dvasininkų vadovaujamos visuomeninės draugijos steigėsi be valdžios leidimo. Jau tada nebijota pabrėžti jų katalikišką pobūdį. Dėl įvairių priežasčių draugijų veikla koncentravosi atskiruose regionuose. Jų steigimosi procesas labai paspartėjo nuo 1906 m. pavasario, kai caro valdžia paskelbė visuomeninių draugijų veiklos nuostatus. Daugelis

draugijų ne iš karto įgijo katalikiškus ir tautiškus bruožus. Tautiniai apribojimai mažiau taikyti Kauno gubernijos draugijose. Be to, jos buvo pasiskirsčiusios visuomeninį darbą, decentralizuotos. Draugijų darbą asmeniškai koordinavo lietuvių dvasininkai, kurie neretai užėmė svarbias pareigas vyskupijos centre Kaune. M.Paliulionis ir G.Cirtautas taip pat turėjo įtakos daugeliui šių draugijų, rūpinosi, kad jos neiškryptų iš katalikiškų vėžių.

Suvalkų gubernijoje „Žiburio“ draugija iš karto iškėlė du principus: katalikybę ir lietuvybę. Tačiau praktiškai dirbdama visuomeninį darbą ši draugija pasižymėjo pragmatizmu ir lankstumu. Skirtingai nuo Kauno gubernijos draugijų, „Žiburys“ buvo universali organizacija, kuri darė įtaką kitoms katalikiškoms draugijoms ir apskritai Suvalkijos lietuvių katalikų visuomeniniam gyvenimui.

Vilniaus gubernijoje dėl lietuvybei nepalankios situacijos lietuviškų katalikiškų draugijų tinklas tuo metu nesusiformavo.

Kauno bei Suvalkų gubernijose susikūrus keletui tarpusavyje susijusių katalikiškų draugijų, jų įtakos sferon pateko ir draugijos, savo programose neakcentavusios savo katalikiškumo. Tai galima pasakyti apie „Žagrės“, „Dainos“, iš dalies – vartotojų draugijas. Besikuriančių katalikiškų draugijų vadovybėje dominavo dvasininkai. Jie sudarė ir nemažą eilinių narių procentą. Katalikiškai nusiteikusių pasaulietinės inteligentijos dar buvo nedaug, paprasti žmonės nepatikliai žiūrėjo į naujoves. Kunigams reikėjo panaudoti savo autoritetą, kreipti draugijų darbą reikiama kryptimi, norint įveikti jų inertiškumą. Daugelio draugijų tikslai ir priemonės jiems pasiekti šiaip ar taip buvo siejami su katalikybe ir tautišku ir tai buvo matyti iš jų praktinio darbo. Lietuvių katalikiškos draugijos savo veikla apėmė vis naujas visuomeninio gyvenimo sferas ir tenkino lietuvių katalikų visuomenės dvasinius

²³⁵ Vilniaus lietuvių šelpimosi draugijos dešimtis metų veikimo apyskaita // MABRS. F. 253. B. 30. L. 2.

²³⁶ Vilniaus Lietuvių Rymo Katalikų Šv. Zitos Draugija // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1968. T. 34. P. 164.

bei materialinius poreikius. Antra vertus, šios draugijos įtraukė lietuvius katalikus į visuomeninį darbą, ugdė jų pilietinį sąmoningumą. Legalių katalikiškų draugijų steigimo procesas nesibaigė kartu su revoliucijos pralaimėjimu. Jų tinklas, apimdamas vis naujas visuomenės gyvenimo sritis, plėtėsi iki 1909 metų (imtinai), kol centrinė ir vietinė rusų valdžia pakeitė požiūrį į šias draugijas.

Nagrinėdami lietuvių katalikiškų draugijų bruožus, aptarėme jų atsiradimą, programinius dokumentus, praktinę veiklą, santykius su bažnytine hierarchija. Šios draugijos gyveno bendru visos Lietuvos 1905–1907 m. politiniu visuomeniniu gyvenimu. Santykiai su caro administracija, kitataučių bei kitaminčių organizacijomis ir jų veikėjais straipsnyje paliesti tik tiek, kiek tiesiogiai turėjo įtakos katalikiškų draugijų raidai. Nuodugnesnis tų santykių nagrinėjimas – tolesnių tyrinėjimų tema.